

MOLDVAI Magyarország

Gazeta Ceangăilor Maghiari din Moldova

2019. Tél

ÚJ SOROZAT XXIX. ÉVF. 4. SZÁM (319.)

Áldott ünnepeket és boldog új esztendőt kívánunk minden kedves olvasónknak!

Tartalomjegyzék

Óh, szép Jézus	3
HALÁSZ PÉTER:	
Románvásár környéki katolikus (magyar eredetű) települések	4
Localități catolice (de sorginte maghiară) din preajma orașului Roman	8
PETRES LÁSZLÓ:	
A részletek hiánya. Borgovántól Domafalváig	12
IOAN FERENȚ:	
Az első katolikus telepek megalapítása Moldvában	21
Descălecarea primelor colonii catolice în Moldova	25
POZSONY FERENC:	
A hejgetés	28
BORBÁTH ERZSÉBET:	
A harmincadik tanévnyitó szentmise	30

Lapszámunk szerzői

BORBÁTH ERZSÉBET (1946, Csíkrákos) ny. magyartanár
HALÁSZ PÉTER (1939, Budapest) néprajzkutató, Gyimesközéplak
IOAN FERENȚ (1886, Dormánfalva – 1933, Butea) pap, történész
PETRES LÁSZLÓ (1975, Újtusnád) magyartanár, Lujzikalagor
POZSONY FERENC (1955, Zabola) néprajzkutató, egyetemi tanár, Kolozsvár

Első borítón: Urálók. Lujzikalagor, 1990. Fotó: Barabás Zsolt

Hátsó borítón: Külsőrekecsini kecskések. Külsőrekecsin, 2018. Fotó: Ádám Gyula

Kiadja a SZÉKELYFÖLD ALAPÍTVÁNY
A kiadásért felel: FERENCZES ISTVÁN elnök

Felelős szerkesztő: MIRK SZIDÓNIA-KATA
Munkatársak: BARTHA GYÖRGY, HALÁSZ PÉTER, IANCU
LAURA, ION NETE, OLÁH-GÁL ELVIRA, PETRES LÁSZLÓ
Korrektor: FERENCZ S. CSILLA
Grafikai szerkesztő, fotós: ÁDÁM GYULA
Tördelőszerkesztő: BODOR ZSOLT

Készült a Pro-Print Könyvkiadó digitális nyomdájában.
Tel.: +40 266 314 257 • Csíkszereda, Nagyrét u. 22. szám

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. szám,
tel.: +40 266 311026, e-mail: moldvaimagyarsag@gmail.com
Internetes elérhetőség: www.hargitakiado.ro

A lap ára: 5 RON. Előfizetési díj: belföldieknek egy évre 20
RON, külföldieknek egy évre 35 RON.

Előfizetni a szerkesztőségben vagy postai utalvánnyal lehet,
amelyet a szerkesztőség címére, SIMON ILDIKÓ nevére
kérünk postázni.

Bankszámla: Fundația Székelyföld BCR Miercurea Ciuc, Su-
cursala Harghita

Lejzámla (cont lei): RO10RNCB0152042365850001
Valutaszámla (cont valută): RO26RNCB0152042365850004

Folyóiratunk Magyarországon megrendelhető a Magyar
Napló szerkesztőségében (1092 Budapest, Ferenc körút 14.
I. em. 5. Tel: +36 14136672)

TÁMOGATÓINK

Felföldi Elek – Budapest

Fodor Albert – New York

Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár

Óh, szép Jézus

Kocsorás J. Rózsa, 65 é.,
Klézse (1988)

Poco rubato, $\text{♩} = \text{cca } 88$

1. Óh, szép Jé - zus, a-zúj eszten - dő - be(n) tarts ké - gyelmédbe(n).
Óh, Má - ri - ja, Is - ten - nek szent Any - ja, lé - gyünk kedvedbe(n).
E - se - döz - zél é - ret - tünk, hogy haj - lan - dók lé - gyünk
Jé - zus ne - vi - nek di - csé - re - ti - ben.

// 2.vsz.

tes - ti és lel - ki

1. Óh, szép Jézus, a-zúj esztendőbe(n) tarts kegyelmédbe(n).
Óh, Mária, Istennek szent Anyja, légyünk kedvedbe(n).
Esedézzél érettünk, hogy hajlandók¹ légyünk
Jézus nevének dicséretiben.
2. Óh, szép Jézus, irglamassan örö(zz) minden veszélőtől.
Óh, Mária, védelmet nyerj nekünk szent küsdegédőtől,
Hogy a-zúj esztendőbe(n) éljünk csendességben,
Testi és lelki szent békességbe(n).
3. Óh, szép Jézus, kik félik nevedet, vigyázz azakra.
Óh, Mária, nyerj áldást a-zÚrtól szent fíjajidra,
Hogy e-zúj esztendőben éljünk csendességben,
Lehessünk épek testben, lélekben.
4. Óh, szép Jézus, drága szent nevedért kelj fél népedért.
Óh, Mária, tekénts hivejidre Jézus neviért,
Hogy e-zúj esztendőben éljünk csendességben,
Istenhez buzgú, nagy szeretétben.
5. Óh, szép Jézus, nyújts te segedelmét igaz hiveknek.
Óh, Mária, nyerj világosságot tehívejideknek,
Hogy éljünk igaz hitben, teljes remenségben,
Légyünk Jézusnak drága kedviben.²

Ámmën!

¹ László Légédi János kéziratában: állandók

² A 3–5. vsz.-ot L. L. J. kéziratoss énekeskönyvből írtuk ki.

In Seres András – Szabó Csaba: *Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1990. 377.

Románvásár környéki katolikus (magyar eredetű) települések

A Román környéki, nyelvileg többségükben elrománosodott, de nemrég még mezőségi jellegű magyar tájnyelvet beszélő települések kulturális együvé tartozását jelzi, hogy az egyéb – vélt vagy valóságos – tulajdonságok között a nyelvvesztés csak ritkán szerepel.

Szabófalva lakói többnyire hangsúlyozzák magukról, hogy itt mindenki katolikus, „csak a tanítók oláhok.” „A szabófaliak kerucája fatengelesz vult, sze monták nekünk: fatengeleszek.” – ami itt a viszonylagos szegénységüket jelezte. A szomszédos csángó falvakat jól megkülönböztetik maguktól: „a kelgyesztiék tyáborok¹, azoknak szok fölgyük van sze cufolkodnak rajtunk. Eszes emberek a kelgyesztiék, seppet mász módúak. A tamászfalviak olául beszélnek, sze verekedőszek. Máj úgy van: ezek a lütúsziek mind verekedőszek.” Lütúszieknek [lejtőn lakóknak] nevezik a szabófalviak a Szeret árterén lévő falvak (Domafalva, Dzsidadfalva, Tamásfalva) lakóit.

A kelgyeszti csángók is határozottan megkülönböztetik, többre tartják magukat a környezetüknél. „Másmódú emberek a kelgyesztiék. Mikor viszeletet hordoztak, a kelgyeszti vált ki. Nem diciérem, mint a cigány a loát, de szebb volt. Ha megdzsültek valahol, mindenféleből válnak vala ki a kelgyesztiék. A szabófalviak italosabbak, nem úgy veszik a dolgot. A korhániak elvegyültek az oláokval. A tamászfaliak szem tudnak magyarul, de azok kevés emberek, ambíciózok. A gyiriesztiék dolgoszok, de isznak. A jugániak jó emberek, mincak magyarok. A buteaiak isz jók, ambíciózok. Teckániak isz jók.”

A magyar nyelvet már csaknem száz esztendeje elhagyó buteai csángókat szomszédjaik curugoloknak (csóréseggűeknek) mondják, de nekik is megvan a – nem is mindig hízelgő – véleményük a szomszédos katolikus falvak lakóiról. Ők is fatengelyeseknek (osieri de lemn) nevezik a szabófalviakat. A buteaiak Rikitén katolikus lakóit ceparinak (hagymás) mondják, az dzsidadfalviakat fürge, hirtelen embereknek tartják, s adjudeni iutként (fürge dzsidadfalvi) említik őket. Buteán maradvá, a jugániak magyarok (mogior), a burjánfalviak szegények: flenderosnak (rongyosnak) nevezik őket; az acélfalviak erdeiek (pădurari), mert sok erdő volt ott; a miklósfalviak (akik zömmel ortodoxok) cigani flanderoszok (rongyos cigányok); a tamásfalviak kevélyek és szegények (fuduli,

sărac); a Szabófalvából települt trajániak magyarok (unguri). A Rotundán lakókat azzal csúfolják: La Rotunda, la Rotunda, Mamaliga.

A burjánfalvi és a tamásfalvi lányok, ha kimentek fürödni a Szeretre, nem éppen kímélték egymást. A burjánfalviak azt kiabálták:

Fetele din Tămășeni	Tamásfalvi lányok
Sînt iernate cu strujeni.	Kukoricaszáron telelnek,
Și-norate cu tărîțe,	Korpán komorodnak,
Lecurg ochii cu la mîțe.	Csipásszeműek, mint a macska.

A tamásfalvi leányok pedig azt kiabálták emezeknek:

Fetele din Buruienești,	A burjánfalvi lányok
Poartă cocuri boierești,	Bojári kontyot viselnek,
Cocul lui ca la fundu porcului.	Olyat, mint a disznó fenéke.

A leírtak alapján kirajzolódik a Román környéki magyarok tagolódásának néhány jellegzetessége. Nevezetesen az, hogy a magukat sokra tartó kelgyesztiék kiválóságát a szomszédok is elismerik; a szabófalviak magukat szegénynek, kevés földdel rendelkezőnek tudják. A szabófalviak és a tőlük északra eső Jugán, Kickófalva, Bírófalva lakói egységes csoportként tartják számon a Szeret mentén, „lejtőjén” élő lütúszieket, ők egyben a legnagyobb zöldségtermelők is. Számon tartják még, hogy Szabófalva és Kelgyeszt csángómagyarjai még többé-kevésbé beszélnek magyarul, de azt is, hogy a legtöbb Román környéki katolikus faluban 3-4 emberöltővel ezelőtt veszett ki a magyar nyelv.

Bírófalva (Gherăești): község Neamț megyében, a Moldva folyó bal partján, Románvásártól ÉNy-ra. Lakossága: 61 (1761), 2435 (1898), 2227 (1930), 4765 (1992). Nemzetisége 1898-ban: 876 magyar, 1930-ban 3 magyar. Vallása: 1761: 61 r. k.; 1930: 1804 r. k., 423 ortodox; 1992: 4314 r. k., 439 ortodox. A hagyomány szerint egy Bíró nevű emberről kapta a nevét, 1446-ban kelt oklevélben neve: Biraești. A 19. század végén még magyar feliratú sírkerecsztek készültek: *It nyug Szik az urban Istoc Kata élt 80 estendőt 1886.* A nyelvészek szerint ekkor a katolikus lakosság egy része még beszélte Moldva mezőségi magyar nyelvjárását. A 18. század második felében Szabófalva filiája, első ismert temploma 1762-ban épült, az Oltáriszentség tiszteletére. Plébániáját 1868-ban alapították. Új kőtemploma 1897-ben

épült, a mai templom 1986-ból való. Búcsúja Úrnapján van.

Bírófalvára a 18. század elején települtek az első katolikus csoportok. A legenda szerint a falu régen nyugatabbra feküdt 800-1000 m-rel. A katolikus statisztikák először, Bireste és Gireste néven említik meg a falut, egy valószínűleg 1745-ben írt anonim jelentésben, amely a moldvai katolikus templomokról szól. Eszerint ekkor 13 katolikus család élt itt, egy 1762. 04. 9-i jelentésében pedig Ioan Hrizostomul Dejoannis atya említi 18 katolikus házzal és 62 lélekkel. Ekkor még nem volt templomuk, misére Szabófalvára jártak. 1872-ben már volt egy kőtemplomuk, 1907. szeptember 9-én pedig ismét újat szentelnek fel, s 1868-tól parókia lett. A közelmúltban a templomot megnagyították és kereszthajót építettek a régi apszishoz. 1993 végén 1239 katolikus család élt itt 4377 lélekkel.

Magyar anyanyelvüket a szabófalviaknál gyorsabban, de éppen olyan keserves körülmények között veszítették el. Az 1671-ben a Vatikánba küldött nevezetes levelet „az öt falukval” együtt ők is aláírták, amiben azért „keöni-eröngünk alazatosan Nagisagtoknak es Szentsegteknek”, hogy számukra magyar papot prezentálni kegyeskedjék, „mert inkább megh czelekedjük azt, hogij az olahok scismaiara allunk es az eő Püspökeökteöl halgatunk”. 1831-ben a szabófalviakkal együtt ők is ellenszegültek a törököt Észak-Moldvából kiszorító oroszok felhívásának, amely hadba szólította volna őket (is). De az ott élő magyarok azt követelték, hogy mutassák meg nekik a magyar király parancsát, különben nem engedelmessé válnak. „Szerencsétlenségükre nem vala papjuk, vagy velük bizalomban élő elöljárójuk, ki a czélzat valódi mibenlétét előttük felvilágosította volna, azon hamis hiedelemben éltek ugyanis a jámborok, hogy orosz katonákká avattatnak gyermekeik.”² 1878-ban templomos hely, Szabófalva filiája, az 1875. évi sematizmus szerint a vallásgyakorlat nyelve magyar és román.³ Domokos Pál Péter ottjártakor, 1930-ban még „beszélnek a magyar nyelvet”, de népszámláláskor csak négy személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek, de a régi temetőben magyar feliratú keresztetek is találhatóak, pl. Itt nyugszik az Úrban kimúlt boldogult Timár Mihály hitvese, Margita, élt 52 évet, kimúlt 1882-dik. A falu határának számos része a magyar helynévadás emlékéét őrzi: Hátas, Malom kapuja, Nagylonka, Nagymál, Patak útja, Szállás, Tankó kapuja. Temető, Tyukászat stb. Hasonlóképpen a nevek is viselőjük magyarságáról árulkodnak: Antal, Chericheş (Kerekes), Farcaş (Farkas), Frenţo (Ferenci), Husariu (Huszár) és így tovább. Népviseletükről (amikor még hordták) egy román szerző megállapítja, hogy „ingeket nem román motívumokkal díszítik”⁴.

Borgován (Bârgăuani): község Neamţ megyében, Romántól nyugatra, a Valea Neagră patak völgyében. Lakossága 813 (1898), 1327 (1930), 1357 fő (1992). Nemzetisége: 135 magyar (1898), statisztikailag nincs magyar (1930). Vallása: 53 r. k. (1761), 541 r. k. (1851), 814 r. k. (1898), 984 r. k. (1930), 1055 r. k., 302 ortodox (1992).

A helyi szájhagyomány úgy tudja, a település alapítója Borgó István, s „kezdetben csak három lakosa volt, egy székely, egy csángó és egy oláh”. Lükő szerint a Beszterce-Naszód vármegyei Borgó vidékéről települt ide, s innen kaphatta a nevét. Lakosai mezőszéki jellegű magyar nyelvjárásban beszéltek. A település a 14–15. században keletkezett, 1542-ben említik először. A 17. századból nincs adatunk, csak 1761-ben tűnik fel ismét. Valószínűleg „rezesek” (szabadparasztok) voltak, mert a 19. század elején sem fizettek adót. Az 1800-as évek derekán „csángó és jövevény magyar lakosai” magyarul beszéltek. 1851-ben és 1875-ben a templomban használt nyelv magyar, román és német. Az 1895-ben megjelent *Neamţ megye földrajzi szótára* a községben 210 családot említ, akiknek kétharmada magyar.⁵ A 20. század elején a források magyarul tudó lakosokról írnak, 1932-ben „a faluban meglehetősen beszélnek magyarul”, a dászkal (kántor) néha imádkozott magyarul, sőt az 1970-es években is tudtak az idősek magyarul. Az 1770-es években Szabófalva, 1781–1894 között Talpa filiája. A 19. század első felében már van temploma, Mária Magdolna tiszteletére szentelve. A XIX. század derekán Halasfalva (Hălăuceşti) filiája, 1894-ben plébániát alapítottak, új templomot építettek, de pap ritkán került bele. Az 1910-es években az itt szolgáló Herdent német jezsuita pap hívei kedvéért megtanult magyarul. Lükő szerint az 1930-as években viselt női fejrevalók „moldvai magyar jellegűek”.⁶ Tánzos Vilmos adatai szerint 1996-ban 1357 lakosából 1055 (78%) volt római katolikus, de csak 3%-uk értett magyarul, 2009-ben pedig már százal kevesebben vannak, s magyarul nem ért közülük senki.

Breáza (Breaza): a Neamţ megyében lévő, Borgován községhez tartozó falu, a Moldva folyóba jobbról beömlő Valea Mare patak völgyében. Neve románul lámpást jelent.⁷ Lakossága 76 (1898), 162 (1930), 206 (1992). Nemzetisége: 19 magyar (1898), 1930-ban „még beszélnek magyarul”. Vallása: 62 r. k. (1842), 76 r. k. (1898), 162 r. k. (1930), 202 r. k. (1992). A 18. században alapíthatták a Szeret menti magyar falvakból az 1759. évi tatárdúlás idején elbujdosók. Auner idézi először Hrisostomus Dejoannis adatát, aki szerint az 1764-es madéfalvi veszedelem menekültjei közül is kerülhettek a faluba.⁸ A 19. század első felében Halasfalva, a század második felében Talpa plébániájához tartozott, a 20. században Borgován filiája. A megye földrajzi szótára szerint az 1800-as évek végén „még beszéltek magyarul”, Domokos Pál Péter szerint pedig az 1930-as évek elején az utcán játszadozó gyermekek is magyarul beszélgettek.¹⁰ 1991-től ismét Talpa leányegyháza. Temploma sokáig nem volt, házaknál misézett a pap. Csak 1990-ben építettek templomot, Rózsafüzér Királynője tiszteletére.

Butea: község Iaşi megyében, a Szeret bal oldalán, Románvásár és Szépváros (Târgu Frumoasa) között. Lakossága: 850 (1851), 1744 (1898), 1853 (1930), 3668 (1994). Nemzetisége: a 19. században még beszéltek magyarul, 1851-ben a templomban használt nyelv a magyar és a ro-

mán volt, a 19. század végére nyelvükben elrománosodtak, de vallásukban és identitásukban nem. Vallása: 1472 (1898), 1802 r. k., 51 ortodox (1930), 3764 r. k. (1997). Első írásos említése 1803-ból való, magyar lakossága valószínűleg a szomszédos Miklósfalváról (Miclăușeni) rajzott ki. A falu szájhagyománya szerint bujdosók (băjenari) alapították, a családnevek között ma is több Bejan ismeretes. A forrásokban 1850-ben tűnt fel. Az 1898-as román szótár szerint lakói magyarok, sok köztük az iparos, kádár, kerékgyártó. A nyelvészek szerint „csángók”. Az 1930-as statisztika már csak egy magyart tartott nyilván, mára pedig már csak az öregek emlékezetében él egykori magyar anyanyelvük. Az 1970-es években az odavalósi Bejan Mihai-tól hallottam: 1956 őszén izgatottan hallgatták a Szabad Európa román nyelvű adásában, hogy miként harcolnak „magyar testvéreik a szovjettel”. Plébániáját az 1850-es években alapította De Stefano püspök, aki a helyi földbirtokos ellenkezése dacára kinevezte az első papot, Angelus Orsini személyében. 1923 és 1933 között itt szolgált Ioan Ferent plébános, a csángók egyik jeles történetírója, *A kunok és püspökségük* című mű szerzője. 1977–1980 között új, nagyobb temploma épült, ugyancsak a Szentháromság tiszteletére.

Halasfalva (Hălăucești): község Iași megyében, Romántól északra, a Szeret és Moldva folyó között. Neve a magyar halas (= halban gazdag) szóból származik. Első írásos említése: 1520-ból való. Magyar származású római katolikusai a dombon, az ortodox vallású románok a völgyben laknak, mindegyik saját templommal és temetővel rendelkezik. Középkori eredetű magyar lakosságát a 18. században Erdélyből jött székelyek gyarapították. Első temploma 1758-ban épült fából a Szűzanya születésének tiszteletére. Plébániáját 1780-ban alapították, addig Szabófalva filiája volt. A lakosok a 19. század végén szekerek, kerekék, szánok készítésével egészítették ki a mezőgazdaságból származó megélhetésüket. Lakossága: 1500 (1890), 2637 (1930), 4967 (1992). Vallása: r. k. 2153 (1930), ortodox 969, r. k. 4965, adventista 2 (1992). Az egyházközségben használatos nyelv: 1851-ben magyar, román; 1875-től román; 1902-ben: a lakosok katolikusok, románul beszélnek, magukat „ungur”-oknak mondják. 1900-tól 1948-ig: ferences szeminárium működött itt, 1923-tól kántorképző indult a Moldvában addig magyarul szolgáló kántorok leváltására. Papjai idegenek, a több tucatból egyetlen magyart ismerünk, Kónya Józsefet, aki 1826 és 1829 között szolgált. 1924-től nyomda működött románra fordított magyar egyházi énekek terjesztésére, ezzel is gyorsítani akarták a Moldvában élő római katolikus magyarok asszimilációját. Halasfalva volt tehát Moldva magyarsága elrománosításának fő fészke, a térség sovén katolikus papságának fellegvára. Nem csoda, ha itt már csak a földrajzi helyek némelyike őrzi a nevüket adók emlékének nyomát: Drága, Hátas, Katona, Kereszt dombja, Patak, Posta útja stb.¹¹

Nisziporest (Nisiporești): Románvásártól északra Botest községközpontjához tartozik. „Régi részes [răzeș,

vagyis szabadparaszti] katolikus magyar település, melynek paraszti birtokait a bojárok perrel és más machinációkkal megkaparintották, lakóit jobbágyosorba süllyesztették. A falu a moldvai katolikus egyház romanizáló törekvéseinek egyik fő központja. „A csángók román eredetének első kiagyalója, Iosif Petru Pal innen származik” – írja Gazda László.¹² Nevét egy Jó Sándor (Alexandru cel Bun) idejében élt Nisipur nevű birtokos után kapta, akinek birtoka idővel felosztódott az örökösök között, akik pedig felőrldtek a korántsem tisztességes pereskedésekben. A valamikori birtok a 18. század második felére egy Teoder Boul vagy Bour nevű kincstárnok utódainak kezére került, aki eltávolíttatta a pervesztes részeseket, s helyükre a Mária Terézia erőszakos határőrszervezése elől menekülő székelyeket telepített. Ez a részben szájhagyományból, részben dokumentumokból összeállt történet végül is oda vezetett, hogy a 19. század végére, legalábbis a hivatalos román statisztika szerint, a falu 134 családja kizárólag magyarokból állt.¹³

Katolikusokat a 18. században említenek először Nisziporesten. A Misszió 1850. évi sematizmusa szerint 1846-ban épült az első katolikus temploma, a jelenlegit pedig 1900-ban építették Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére. 1957 óta önálló plébánia. 2005-ben 734 család és 2317 katolikus lélek lakja. Itt született 1935 decemberében Antal Veronika, akit 1958. augusztus 24-én a halasfalvi templomban hallgatott miséről hazatérőben egy legény meg akart erőszakolni, s mivel ő ellenállt, 42 kézzúrással megölt. „A tisztaságát élete árán megvédő Veronikát falusfelei azóta szentként tisztelik.” 2018. szeptember 22-én boldoggá avatták és november 25-én Petru Gherghel, akkori jászvásári megyéspüspök, negyven pap segédletével Nisziporesten koncelebrált szentmisén bejelentette Antal Veronika szentté avatási eljárásának elindítását.

Rotunda (Rotunda): Románvásártól északkeletre, a Szeret bal partjának teraszán, az Albuja patak torkolatánál, Doljest község faluja. Első írásos említése 1792-ből való, amikor 12 katolikus ház volt itt 58 hívővel. Lakói a régebbi magyar falvakból települtek ide a bojár birtokára, ami nem ment teljesen békés körülmények között, mert például a doljestiek egy 1776. évi panaszlevele azzal vádolja a miklósfalvi magyarokat, hogy olyan helyre telepedtek a kolostor birtokán, ami nem házépítésre való.¹⁴ A településről szóló későbbi híradások szerint katolikus lakossága „sunt ungur”¹⁵, a dzsidafalvi plébánia fiókegyháza, búcsúja Szentháromság napján volt. 1891-ben újjáépített templomát Szent Ferenc tiszteletére szentelték. 1969 óta önálló plébánia. 2005-ben 518 család és 1654 hívő élt a faluban.¹⁶

Talpa (Sărbeștii lui Talpă): falu Neamț megyében, Borigován községben, a Moldva folyó jobb partján, a Valea Neagră völgyében, Romántól ÉNy-ra. Első említése: 1479-ben. Magyar lakói az 1750/60-as években menekültek ide a Szeret mentéről. Összes lakossága: 1761: 111, 1800: 415, 1851: 192, 1890: 450, 1912: 397, 1930: 622, 1992: 330. Vallása: r. k.: 1761: 111, 1842: 140, 1902: 185, 1930: 275, 1992: r. k.:

193 (137 ortodox), 2004: 313. Nemzetisége: Jerney szerint „lakosai magyarok és székelyek”.¹⁷ A 19. században magyarul beszéltek, a nyelvváltás a 20. század elején történt. Egyházzilag 1770-ben Szabófalva, a 19. század elején Halasfalva, 1838-ban Domafalva filiája, 1843-ban lett anyaközség, majd 1894-ben plébánia. 1991: Szent Péter és Pál nevére szentelt egyházközség Breaza és David filiákkal. Első temploma az 1760-as években épült Szt. Péter és Pál tiszteletére, 1813-ban felújítják, 1844-ben újat építenek, 1980–1987-ben megépült a jelenlegi templom. 1844-ben még tudtak magyarul, 1857-ben a plébánián a nyelv első rendben magyar, aztán oláh, a városi családoknál pedig német; 1902-ben magyarul és románul egyformán jól beszéltek, 1932-ből való adat szerint azonban csak azok tudnak magyarul, kik Borgovánból költöztek ide.

Tamásfalva (Tămășeni): község Neamț megyében, Romántól északkeletre a Moldva és a Szeret között. Neve a magyar Tamásból származik, párhuzamos névadással. Első említése: 1449. Magyar lakói a híres szabófalvi levelet is aláírták, amelyben megvallják magyarságukat és anyanyelvükön tudó papért könyörögnek. Népessége a 17. század végére elpusztult, vagy elmenekült, a 19. század közepén a galaci ortodox monostor birtoka, jelentős betelepülés történt. Kővér talaján városellátó zöldségtermeléssel foglalkoztak. Összes lakossága: 1641: 64, 1646: 70, 1682: lakatlan, 1744: 200, 1761: 147, 1770: 200, 1842: 515, 1844: 800, 1851: 854, 1860: 1091, 1890: 1060, 1912: 1495, 1930: 1661, 1992: 3879. Vallása: a 17–19. század közepéig túlnyomóan r. k., 1858: 762, 1899: 1093, 1930: 1628, 1992: 3858 (21 ortodox), 2004: 4210. Nemzetisége: 1597: „magyar származású latin szertartású lakosok”; 1644: magyar katolikus falu; 1844: Jerney: „vénjei beszélnek még nyelvünket”; 1875: magyar és román nyelvű templomi szolgálat, 1902: Weigand: csángók, 1930: 290 magyar nyelvű, 638 magyar nemzetiségű.¹⁸

Szabófalva filiájából 1738-ban már plébánia, anyakönyvét 1763-tól vezetik. 1850-től újra egyházközség Szűz Mária királynő tiszteletére szentelve, egyházi nyelve 1858 és 1875-ben magyar és román. Temploma 1640 körül kápolna Szt. Kereszthez, 1643-ban fatemplom szalmafödéssel Szűz Máriának szentelve, 1646-ban „kezdetleges művészettel épült kápolna, szalmával födve Szent Miklós tiszteletére”; 1682-ben fatemploma romba dőlt. A 17. század végén kicsiny kápolnát építettek Keresztelő Szent Jánosnak szentelve, 1850-ben megújítják, Szűz Mária királynőnek szentelve, 1872. szeptember 11-én a kántori lakkal együtt leégett. A burjanesti „magyar csángók” akkor levelet írtak a Szent László Társulathoz és segítséget kértek az új templom építéséhez. Erre 1875-ben került sor, és kőből készült. 1956–1960 között új templomot építettek, 1991-től campostrini irgalmas rendi szerzetesnővérek karitatív tevékenységet folytatnak itt. Tamásfalva hagyományosan a nagy zöldségtermesztő „északi csángó” falvak közé tartozik, újabban pedig mind többen ingáznak Románvásár üzemibe és természetesen külföldre.¹⁹

Tupilác (Tupilați): község Neamț megyében Romántól északnyugatra, a Moldva jobb oldalán, Fehérpatak (Valea

A breázai templom

Alba) beömlésénél. Lakói 1750 után települtek ide a 19. század második felében főként fafeldolgozással, bútorkészítéssel foglalkoztak. Római katolikus lakosai székely eredetűek²⁰, a 20. század elején magyarul és románul beszéltek, de eredeti anyanyelvüket e század közepére elvesztették. Lakossága: 1890: 1144, 1912: 1400, 1930: 1651, 1992: 1833, 2004: 2642 fő. Vallása: r. k.: 1842: 68, 1874: 92, 1890: 90, 1930: 166, 1966: 310, 1992: 239 r. k., 1584 ortodox, 10 ókeresztény). A 19. században Talpa, a 20. század elején Borgován, 1962-től Niszziporest filiája; 1994-től kváziplébánia, Niszziporest igazgatásában. Római katolikus templomáról az első adat 1904-ből való, 1930-ban újabb templom épült Keresztelő Szent János születése emlékére; 1955-ben ismét újat építettek téglából, alapja kő és beton.²¹

1. tyábor: gazdag (chiabur: ua. rom.)
2. Jerney János Keleti utazása a magyarok őshazája kinyomozása végett 1844-ben. Pest, 1851. 109.
3. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987. 117.
4. Ciocan, I. N.: *Monografia creștinilor catolici din județul Roman*. După date culese în 1903–1904. Roman, 1924. 56.
5. Gheorghiu, D. Constantin: *Dicționarul geografic al județului Neamț, la anul 1880*. SNG. București, 1895. 34.
6. Lükő Gábor: *Moldvai csángók I. Néprajzi füzetek 3*. Budapest, 1936. 172.
7. Breaza: lámpás, hóka (ló), rom.
8. Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlatja*. Temesvár, 1908. 15.
9. Gheorgiu: i. m. 84.
10. Domokos 1987. 249.
11. Doboș, Danuț – Văcariu, Ștefan: *Hălăucești, sat de veche tradiție cultural-religioasă*. Sapienția, Iași, 2004. 190.
12. Gazda László: *Csángómagyar falvak II. Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára*. Nap Kiadó, Budapest, 2010. 268.
13. Condrea, Petru: *Dicționarul geografic al județului Roman*. Tip. Thoma Basilescu, București, 1891. 82.
14. Gabor, Iosif: *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*. Ed. Conexiuni, Bacău, 1996. 413–414.
15. „mind magyar” – Condrea: i. m. 1891. 117.
16. Almanachul Presa Bună, 2005. 333.
17. Jerney 1851. 214.
18. Domokos 1987. 317.
19. Lükő: i. m. 1936. 170.; Domokos: i. m. 1987. 55.; Gazda László: *Csángómagyar falvak III*. Nap Kiadó, Budapest, 2011. 156–163.
20. Jerney: i. m. 1851. 252.
21. Domokos: i. m. 1987. 103.; Lahovari et al. 1904. 659.

Localități catolice (de sorginte maghiară) din preajma orașului Roman

O apartenență culturală comună a localităților din preajma orașului Roman (care – deși, în prezent, în marea lor majoritate sunt românizate – dar în trecut vorbeau dialectul maghiar din Câmpia Transilvaniei) este semnalată și de faptul că printre caracteristicile lor de autoidentificare nu menționează prea des pierderea de limbă.

Săbăoanii declară, despre ei înșiși, destul de frecvent că în sat, cu toții sunt catolici, „numai învățătorii sunt valahi. Căruța săbăoanilor avea osie din lemn, de aceea am fost porecliți cei cu osie de lemn”, ceea ce era un fel de bațjocură a stării lor relativ nevoiașe. Pentru a se identifica folosesc o diferențiere precisă față de celelalte sate ceangăiești: „cei de la Pildești sunt chiaburi (bogătan),” posedă multe pământuri și își bat joc de noi. Sunt și deștepți și au ce le trebuie. Tămășenii vorbesc limba valahă și sunt bătăuși. Mai putem spune că aceștia care stau pe povârniș, cu toții, sunt bătăuși. (Săbăoanii îi denumesc pe locuitorii satelor de pe coastele din preajma luncii Siretului: *cei de la povârniș* – Răchiteni, Adjudeni, Tămășeni)

Și ceangăii din Pildești fac deosebire vădită între ei și cei din jur. Se consideră mai presus decât aceștia: „Cei de la Pildești sunt oameni cu alte maniere. După portul popular, oamenii din Pildești se distingeau de ceilalți. Nu-i laud, cum face țiganul cu propriul cal, dar aveau portul altfel, mai frumos. Dacă undeva era o întrunire, îi puteai diferenția pe cei de la Pildești. Cei de la Săbăoani sunt mai chefuitori, ei iau lucrurile altfel. Cei de la Corhana se amestecă printre valahi. Cei de la Tămășeni nu știu ungurește, dar sunt oameni falnici, ambițioși. Cei de la Gherăești sunt oameni harnici, dar și lor le place băutura. Cei de la Iugani sunt oameni buni, sunt maghiari în totalitate. Sunt buni și cei de la Butea, ambițioși. Și cei de la Tețcani”.

Ceangăii din Butea, cei care și-au lepădat limba maghiară de aproape o sută de ani sunt porecliți de către vecinii lor „cur gol”, însă nici ei nu se lasă mai prejos în a-și exprima părerea – nu tocmai măgulitoare – despre locuitorii satelor vecine catolice. Îi numesc și ei cu porecla *osieri de lemn* pe cei de la Săbăoani. Locuitorii catolici din Răchiteni sunt numiți *cepari* de buteni. Adjudenii sunt considerați oameni iuți și harnici, porecla lor fiind: *adjudeni iuți*. Dacă mai poposim la Butea, aceștia îi numesc *moghiori* pe iugani, iar pentru că cei de la Buruienești sunt săraci, porecla lor este *flenderoși* (zdrențăroși), cei de la Oțeleni sunt *pădurari* pentru că au păduri întinse, iar cei de la Miclăușeni (care în majoritatea lor sunt de religie ortodoxă) sunt porecliți *țigani flenderoși*, cei de la Tămășeni sunt *fuduli săraci*, sunt numiți *unguri* și maghiarii mutați din Săbăoani la Traian. Locuitorii de la Rotunda au următoarea poreclă ritmată: *La Rotunda, la Rotunda, mămăliga*.

Fetele de la Buruienești și cele de la Tămășeni, când au mers la scăldat la Siret, nu prea s-au cruțat. Versul de poreclă a fetelor din Buruienești suna astfel: Fetele din Tămășeni / Sunt iernate cu strujeni / Și-norate cu tărățe, / Le curg ochii ca la mâțe. / Iar răspunsul celor din Tămășeni: / Fetele din Buruienești / Poartă cocuri boierești, / Cocul lui / Ca la fundul porcului.

Din cele prezentate mai sus prind contur câteva caracteristici ale diviziunii maghiarilor din preajma orașului Roman. Și, anume, excelența locuitorilor de la Pildești care se consideră mai distinși decât cei din satele vecine, recunoscută și de locuitorii celorlalte sate: săbăoanii afirmă că sunt mai sărmani, au pământuri mai puține. Locuitorii din Săbăoani și ai satelor aflate spre nord (Iugani, Chițcani, Gherăești) consideră ca un grup aparte pe locuitorii satelor aflate pe coastele din preajma luncii Siretului, pe cei de la povârniș, vestiți producători de legume. Se ține cont că maghiarii ceangăi din Săbăoani și Pildești într-o oarecare măsură și-au păstrat limba lor maternă maghiară, dar și faptul că în cele mai multe sate catolice din preajma orașului Roman limba maghiară a pierit acum 3-4 generații.

Gherăești: comuna se află în județul Neamț, pe malul stâng al râului Moldova, la nord spre Roman. Evoluția demografică: 61 de locuitori (în 1761), 2435 (în 1898), 2227 (în 1930), 4765 (în 1992). Situația etnică: 876 maghiari (în 1898), 3 maghiari (în 1930). Religia: 61 romano-catolici (în 1761), 1804 rom.-cat. și 423 ortodocși (în 1930), 4314 rom.-cat. și 439 ort. (în 1992). Potrivit tradiției numele comunei are ca etimologie numele unui locuitor: Bîró, într-o sursă din 1446 numele are varianta de Biraesti. La sfârșitul sec. 19 crucile din cimitir au avut inscripție maghiară: *It nyug Szik az urban Istoc Kata élt 80 estendöt 1886* (Aici zace răposata în domnul Istoc Kata a trăit 80 de ani 1886). După părerea lingviștilor, atunci o parte a locuitorilor catolici de aici încă mai vorbeau dialectul maghiar al celor proveniți din Câmpia Transilvaniei. În a doua jumătate a sec. 18 este filiala Săbăoanilor, prima sa biserică, datată, a fost construită în 1762, purtând hramul Sfintei Cuminecături. Are plebanie proprie din 1868, biserică nouă de piatră provine din 1897, cea actuală din 1986. Ține pelerinajul de Ziua Domnului.

Primele grupuri de coloniști au sosit la Gherăiești la începutul secolului al 18-lea. Potrivit tradiției vatra satului în trecut se întindea cu 800-1000 m mai la vest de matca actuală. În statisticile catolice vechi apare prima dată cu denumirile Birește și Girește, într-un raport anonim provenit probabil din 1745, în care sunt înșirate bisericile catolice din Moldova. Potrivit acestei surse, în vremea respectivă aici au viețuit 13 familii catolice. Într-un raport din 9. apr. 1762 Pater Ioan Hrisostomul Dejoannis a notat aici

18 familii catolice și 62 de suflete. Pe atunci încă nu dispunea de biserică, frecventând slujbele religioase din Săbăoani. În anul 1872 avea o biserică de piatră, la 9 sept. 1907 au sfințit o altă biserică. Parohia de sine stătătoare provine din 1868. Recent biserica a fost augmentată, absida veche primind un transept nou. La sfârșitul anului 1993 în comună au trăit 1239 de familii catolice, însumând în total 4377 de suflete. Limba maternă maghiară și-au pierdut-o într-un răstimp mai scurt decât săbăoanii, dar în condiții la fel de zbuciumate. Vestita scrisoare comună a ceangăilor din 1671, trimisă Vaticanului de cele cinci sate a fost semnată și de ei, în care se spune: „împiorăm cu umilință Preamăritul și Sfinția Dumneavoastră ca să aveți bunătatea de a ne trimite preot maghiar pentru că altfel suntem nevoiți de a comite fapta trecerii la schisma valahilor și de a asculta episcopii lor”. În 1831 împreună cu cei de la Săbăoani sunt și ei printre aceia care s-au împotrivit chemării rușilor la înrolare în armată să lupte pentru alungarea turcilor din nordul Moldovei. Ceangăii au pretins să le fie arătat și ordinul regelui Ungariei pentru că altfel nu se supun chemării la înrolare. Nenorocul lor era că nu dispuneau de preot sau de un dregător de încredere care să le explice adevăratul scop și trăiau – bieții de ei – în crezul fals că o să le fie promovați copii ca soldați ruși.¹ „În 1878 este sat cu biserică, filiala Săbăoanilor, potrivit schematismului anual din 1875 limba în care se practică religia este cea maghiară și cea română.² Cu ocazia vizitei lui Domokos Pál Péter, în 1930, încă „se vorbește limba maghiară”, însă, cu ocazia recensământului, numai 4 persoane s-au identificat ca având această limbă maternă. În cimitirul vechi încă pot fi aflate cruci cu inscripție maghiară, de ex. „*Itt nyugszik az Urban kimúlt boldogult Timár Mihály hitvese, Margita, élt 52 évét, kimúlt 1882-dik. (Aici zace răposata în Domnul soția fostului Timár Mihály, Margita, a trăit 52 de ani, s-a prăpădit în 1882)*”. În mai multe denumiri de porțiuni de hotar s-a păstrat o toponimie maghiară: *Hátas, Malom kapuja, Nagy lonka, Nagymál, Patak útja, Szállás, Tankó kapuja, Temető, Tyukászat* etc. La fel și din numele de persoane se poate deduce etnia purtătorului: *Antal, Chericheș* (Kerekes), *Farcaș* (Farkas), *Frențo* (Ferenci), *Husariu* (Huszár) și așa mai departe. Despre portul lor popular un etnograf român afirmă: „*motivele de pe cămășile lor nu sunt românești*”³

Bărgăuani. Comună în județul Neamț, spre apus de orașul Roman, în valea pârâului Valea Neagră. Evoluția demografică: 813 de locuitori (în 1898), 1327 (în 1930), 1357 (în 1992). Situația etnică: 135 maghiari (în 1898), în statistici nu figurează maghiari în 1930. Religia: 53 romano-catolici (în 1761), 541 rom.-cat. (în 1851), 814 rom.-cat. (în 1898), 984 rom.-cat. (în 1930), 1055 rom.-cat și 302 ortodocși (în 1992).

Potrivit tradiției orale, satul a fost înființat de un oarecare Borgó István, „iar în acele vremuri avea doar trei locuitori: un secu, un ceangău și un valah.” După Lükő Gábor, satul ar fi fost înființat de către coloniști sosiți de prin părțile Bărgăului, din județul Bistrița-Năsăud, de aici derivă numele. Cândva locuitorii vorbeau dialectul maghiarilor din Câmpia Transilvaniei. Localitatea a fost înființată în secolul al 14–15-lea, prima atestare provine din 1542. Nu ni s-a păstrat nicio dată din secolul al 17-lea, iar următoarea sursă provine numai din anul 1761. Locuitorii trebuie

să fi fost „răzeși” (részes) țărani liberi, pentru că nu plăteau biruri chiar și la începutul secolului al 19-lea. La mijlocul anilor 1800 locuitorii ceangăi și emigranții maghiari vorbeau limba maghiară. Limbile folosite în biserică în anii 1851 și 1875 erau: limba maghiară, limba română și limba germană. Potrivit *Dicționarului geografic al județului Neamț*, editat în 1895, în comună au existat 210 familii, iar două treimi erau de etnie maghiară.⁴ Sursele de la începutul secolului al 20-lea ne înștiințează despre unii locuitori care cunosc limba maghiară, în 1932: „în sat se vorbește îndeajuns limba maghiară”, dascălul (cantorul) câteodată mai rostește unele rugăciuni în limba maghiară, chiar și în 1970 cei mai în vârstă din sat cunoșteau încă limba maghiară. În anii 1770 este filiala Săbăoanilor, în perioada 1781–1894: filiala bisericii din comuna Talpa. În prima jumătate a secolului al 19-lea are biserică, purtând hramul Mariei Magdalena. Pe la mijlocul secolului este filiala Hălăuceștilor. În 1894 se înființează plebania, se construiește chiar o biserică nouă, însă este destul de rar frecventată de preoți. Preotul iezuit german Herdent, cel care slujește în anii 1910, pentru a fi în favoarea credincioșilor săi, învață limba maghiară. După părerea lui Lükő Gábor, diadema purtată de femeile din sat în 1930 „prezintă un caracter moldovenesc maghiar.”⁵ Potrivit datelor lui Tánzos Vilmos, în 1996, din totalul populației de 1357 persoane numai 78% au religia romano-catolică (1055 suflete) și numai 3% dintre ei înțeleg limba maghiară, în 2009 numărul catolicilor a scăzut cu 100 și nimeni nu mai știe limba maghiară.

Breza. Sat aparținător comunei Bărgăuani, în valea pârâului Valea Mare, afluent dinspre dreapta al râului Moldova. Numele în limba română înseamnă: felinar (cal cu semn alb pe frunte).

Evoluția demografică: 76 de locuitori (în 1898), 162 (în 1930), 206 (în 1992). Situația etnică: 19 maghiari (în 1898), „mai vorbesc limba maghiară” (în 1930). Religia: 62 romano-catolici în 1842, 76 rom.-cat. (în 1898), 162 rom.-cat. (în 1930), 202 rom.-cat. (în 1992). Ar fi fost fondat în secolul al 18-lea de către refugiații maghiari ai satelor aflate în valea Siretului, dinaintea năvălirii tătarilor din anul 1759. Auner citează pentru prima oară datele lui Hrisostomus Dejoannis, că în sat au ajuns și grupuri de secu refugiați după Siculicidiumul din 1764.⁶ În prima jumătate a secolului al 19-lea este filiala Hălăuceștilor, iar în a doua jumătate a secolului respectiv aparține plebaniei din Talpa. În secolul al 20-lea este filiala Bărgăuanului. Potrivit Dicționarului geografic al județului, la sfârșitul anilor 1800 „încă se mai vorbea limba maghiară.”⁷ Pe baza constatărilor lui Domokos Pál Péter, la începutul anilor 1930 copiii care se jucau pe stradă vorbeau încă în limba maghiară.⁸ Începând cu 1991, din nou, este filiala bisericii din Talpa. Mult timp nu dispunea de biserică, preotul ținea slujbele la case particulare. Biserica a fost construită doar în 1990, cu hramul Reginei Ghirlandei de Trandafiri.

Butea. Comună în județul Iași, pe malul stâng al Siretului, între Roman și Târgul Frumos. Evoluția demografică: 850 locuitori (în 1851), 1744 (în 1898), 1853 (în 1930), 3668 (în 1994). Situația etnică: în secolul al 19-lea se mai vorbea limba maghiară, în 1851 limba folosită în biserică era limba maghiară și română. Până la sfârșitul secolului al 19-lea s-au românizat nu însă în religie și în identitatea lor etnică. Religia: 1472 romano-

catolici (în 1898); 1802 rom.-cat. și 51 ortodocși (în 1930); 3764 rom.-cat. (în 1997). Prima atestare în scris a localității provine din 1803. Locuitorii maghiari provin probabil din satul vecin, Miclăușeni. Satul, potrivit tradiției orale, a fost înființat de către băjenari, numele de familie Bejan s-a păstrat până în zilele de azi. Prima atestare e din 1850. Potrivit Dicționarului român din 1898, locuitorii satului sunt de etnie maghiară, mulți dintre ei practică un meșteșug oarecare: sunt dogari, rotari, etc. Lingviștii îi includ printre „ceangăi”. Statistica din 1930 ține în evidență doar un singur maghiar, iar azi numai în amintirea celor mai bătrâni s-a păstrat identitatea limbii materne maghiare de odinioară. În anii 1970 Bejan Mihai, originar din Butea, mi-a povestit că în toamna anului 1956 au ascultat febril emisiunile Europei Libere românești cum luptă „frații lor maghiari împotriva sovieticilor”. Plebania sa a fost înființată în anii 1850 de către episcopul De Stefano, care, în pofida împotrivirii boierului local, l-a numit în fruntea parohiei pe preotul Angelus Orsini. Între 1923–1933 aici a slujit ca preot Ioan Ferent, renumitul istoric al ceangăilor, autorul cărții: *Cumanii și episcopia lor*. Între anii 1977–1980 au construit o biserică nouă, mai spațioasă, purtând hramul Sfintei Treimi.

Hălăucești. Comună în județul Iași, spre nord de orașul Roman, între Siret și râul Moldova. Denumirea provine din cuvântul maghiar: halas (bogat în pești). Prima atestare scrisă: din 1520. Locuitorii de religie romano-catolică (și de etnie maghiară) populează partea deluroasă a comunei, iar românii ortodocși s-au stabilit în vale, fiecare confesiune dispunând de biserică și cimitir. Numărul locuitorilor maghiari de origine medievală în decursul secolului al 18-lea a fost sporit de grupuri de secui sosiți din Transilvania. Prima sa biserică a fost construită din lemn în 1758 și a purtat hramul Nașterii Maicii Domnului. Până la înființarea plebaniei (în 1780) era filiala Săbăoanilor. Locuitorii și-au sporit subzistența datorită muncilor agricole și prin practicarea unor meserii: fabricarea de căruțe, roți, sănii, etc. Evoluția demografică: 1500 de locuitori (în 1890), 2637 (în 1930), 4967 (în 1992). Religia: 2153 de romano-catolici (în 1930); 4965 rom.-cat., 969 ort., 2 advent. (în 1992). Limba folosită cu ocazia slujbelor în anul 1851: limba maghiară și română, începând cu 1875: numai limba română. În 1902: locuitorii sunt catolici, vorbesc limba română, se declară „unguri”. Între anii 1900–1948 a funcționat aici un seminar catolic franciscan, începând cu 1923 s-a deschis școala de cantori, pentru ca cei pregătiți aici să înlocuiască cantorii maghiari care au funcționat până atunci în satele catolice din Moldova. În decursul secolelor aici au slujit doar preoți străini, din zecii de preoți cunoaștem doar unul singur de etnie maghiară: Kónya József, cel care a slujit în perioada 1826–1829. Din 1924 aveau și presă pentru editarea cântecelor religioase traduse din limba maghiară în limba română, contribuind și pe această cale la accelerarea asimilării maghiarilor catolici din Moldova. Hălăuceștii era deci un cuib al românizării maghiarilor din Moldova, o citadelă a preoțimii catolice șovine din acest ținut. Nu e de mirare că aici numai o parte a toponimelor maghiare s-au păstrat: *Drága, Hátas, Katona, Kereszt dombja, Patak, Posta útja stb.*⁹

Nisiporești. Spre nord de Roman, azi aparține centrului comunei Botești. „Sat arhaic de răzeși (țărani liberi) maghiari ale

cărora proprietăți au fost încetul cu încetul acaparate de boieri prin procese sau alte mașinații samavolnice, iar foștii proprietari împinși în stare de iobăgie. Satul este un centru principal al năzuințelor de românizare a bisericii catolice moldovene. Chiar și primul născocitor al originii române a ceangăilor, Iosif Petru Pal, aici s-a născut” – ne înștiințează Gazda László.¹⁰ Denumirea provine de la un proprietar din vremea lui Alexandru cel Bun, Nisipur, ale cărui latifundii au fost împărțite între moștenitori, iar aceștia s-au sărăcit în procese lungi și nu tocmai cinstite. Moșia de odinioară în a doua jumătate a secolului al 18-lea ajunge în proprietatea descendenților unui trezorier, pe nume Teoder Boul sau Bour, cel care îi alungă de pe moșie pe foștii proprietari care au pierdut procesul, în locul lor colonizând secui fugiți din Ardeal înaintea înrolărilor forțate în armatele de grăniceri ale Mariei Tereza. Această istorie înjghebată pe de o parte din tradițiile orale, pe de altă parte din surse documentare, a dus la situația ca, la sfârșitul secolului al 19-lea, potrivit statisticilor românești oficiale, cele 134 familii din sat să fie în exclusivitate maghiare.¹¹

Catolicii sunt menționați prima dată în secolul al 18-lea. Potrivit schematismului din 1850 al Misiunii, prima biserică catolică din sat a fost ridicată în 1846, cea prezentă este din anul 1900 și poartă hramul Înălțării în Ceruri. Are plebanie de sine stătătoare din 1957. În anul 2005 era locuit de 734 familii și 2317 de suflete catolice. Este satul natal al numitei Antal Veronika, cea care la 24 august 1958, în drum spre casă, după slujba ascultată în biserică din Hălăucești a fost atacată de un flăcău și – fiindcă s-a împotrivit siluirii – a fost omorâtă cu 42 lovituri de cuțit. „Veronica, cea care și-a apărat neprihănirea chiar cu prețul vieții sale, este venerată de atunci ca o sfântă de consătenii săi.” La 22 sept. 2018 a avut loc beatificarea, iar la 25 noiembrie, Petru Gherghel, episcopul din Iași de atunci, la misa celebrată cu colaborarea a 40 de preoți la Nisiporești a anunțat demararea procesului de sanctificare a acesteia.

Rotunda. La nord-est de Roman, pe terasa malului stâng al Siretului, la afluența pârâului Albuja. Sat aparținător comunei Doljești. Prima atestare în scris din 1792, pe când se aflau aici 12 case catolice cu 58 de credincioși. Predecesorii locuitorilor de azi s-au așezat aici, pe moșia boierului, venind din satele maghiare moldovene mai vechi, în circumstanțe nu tocmai pașnice pentru că o plângere a doljeștilor din 1776 îi învinuiește pe maghiarii din Miclăușeni că s-au stabilit pe un asemenea loc de pe moșia mănăstirii care nu e tocmai potrivit pentru construirea căminelor.¹² Pe baza unor înștiințări ulterioare, locuitorii catolici din localitate sunt „unguri”,¹³ filiala plebaniei adjudene, ținea pelerinajul în ziua Sfintei Treimi. Biserica a fost reconstruită în 1891 și poartă hramul Sfântului Francisc. Este plebanie de sine stătătoare din 1969. În 2005 în sat trăiesc 518 familii și 1654 de credincioși catolici.¹⁴

Sârbeștii lui Talpa. Sat din județul Neamț, comuna Bârgăuani, pe malul drept al râului Moldova, în valea pârâului Valea Neagră, spre nord-vest de Roman. Prima atestare în scris: din 1479. Locuitorii săi maghiari s-au refugiat aici în anii 1750–1760 din satele aflate în valea Siretului. Evoluția demografică: 111 de locuitori (în 1761), 415 (în 1800), 192 (în 1851), 450 (în 1890), 397 (în 1912), 622 (în 1930), 330 (în 1992). Religia: 111 roma-

no-catolici (în 1761), 140 rom.-cat. (în 1842), 185 rom.-cat. (în 1902), 275 rom.-cat. (în 1930), 193 rom.-cat. și 137 ortodocși (în 1992), 313 rom.-cat. (în 2004). Situația etnică: pe baza înștiințării lui Jerney János: „este locuit de maghiari și secui.”¹⁵ În secolul al 19-lea, încă, vorbesc limba maghiară. Lepădarea limbii maghiare s-a produs la începutul secolului al 20-lea. Din punct de vedere al organizării vieții religioase: în 1770 este filiala Săbăoanilor, la începutul secolului al 19-lea, a Hălăuceștilor, în 1838 a Răchitenilor, în 1843 a devenit parohie-mamă, în 1894 este plebanie. În 1991 a devenit dieceză, purtând hramul Sfântului Petru și Pavel, cu două filiale: Breaza și David. Prima sa biserică a fost construită în anii 1760, cu hramul Sfântului Petru și Pavel. E renovată în 1813, în 1844 se construiește o biserică nouă, iar între anii 1980–1987 este construită biserică actuală. În 1844 încă se mai vorbește limba maghiară, în 1857 limba plebaniei în primul rând este limba maghiară, după aceea limba valahă, iar în familiile orășenești: limba germană. În 1902 cunosc la fel de bine limba maghiară, cât și limba română. Potrivit unei surse din 1932, cunosc limba maghiară numai acei localnici, care s-au mutat aici din Bărgăuani.

Tămășeni. Comună în județul Neamț, spre nord-est de Roman, între râul Moldova și Siret. Numele provine de la al unei persoane maghiare: Tamás. Prima datare din 1449. Locuitorii comunei maghiare au semnat scrisoarea vestită a săbăoanilor, în care își mărturisesc etnia lor maghiară și imploră trimiterea preoților cunosători ai limbii maghiare. La sfârșitul secolului al 17-lea populația comunei a pierit sau a părăsit locul. Pe la mijlocul secolului al 19-lea comuna este proprietatea mănăstirii ortodoxe din Galați și are loc o colonizare masivă. Solul mănăstirii din localitate este prielnic cultivării legumelor pentru pietele orășenești. Dezvoltarea demografică: 64 de locuitori (în 1641), 70 (în 1646), nelocuit în 1682, 200 (în 1744), 147 (în 1761), 200 (în 1770), 515 (în 1842), 800 (în 1844), 854 (în 1851), 1091 (în 1860), 1060 (în 1890), 1495 (în 1912), 1661 (în 1930), 3879 (în 1992). Religia: de la sec. 17 până la mijlocul sec. 19 majoritatea locuitorilor erau de religie romano-catolică, 762 de romano-catolici (în 1858), 1093 rom.-cat. (în 1899), 1628 rom.-cat. (în 1930), 3858 rom.-cat. și 21 ortodocși (în 1992), 4210 rom.-cat. (în 2004). Situația etnică: în 1597: „locuitorii de etnie maghiară și de rit romano-catolic”, în 1644: sat maghiar catolic, în 1844: „bătrânii satului mai vorbesc limba noastră.” (Jerney); în 1875: slujba religioasă de limba maghiară și română, în 1902: după Weigand: „sunt ceangăi”, în 1930: 290 locuitori de limbă maghiară, 638 locuitori de etnie maghiară.¹⁶ Din filiala Săbăoanilor în 1738 a devenit plebanie, registrul matricol este condus din 1763. Din 1850 e din nou parohie, având hramul Regina Sfânta Marie, limba slujbelor religioase în 1858 și 1875: maghiară și română. În jurul anului 1640 are ca templu o capelă închinată Sfintei Cruci, în 1643: biserică de lemn acoperită cu paie închinată Fecioarei Maria, în 1646: „capelă zidită cu arhitectură primitivă, acoperită cu paie, închinată Sfântului Nicolae”, în 1682 biserică mică s-a dăruit. La sfârșitul sec. 17 se construiește o capelă mică, închinată Sfântului Ioan Botezătorul, în 1850, după renovare poartă hramul Reginei Fecioara Maria. La 11 sept. 1872 biserică, împreună cu locuința cantorului vor fi distruse de un incendiu, iar „ceangăii maghiari” din Buruie-

nești adresează o scrisoare Societății Sfântului Ladislau, în care solicită ajutor pentru construirea unei biserici noi. Construcția a fost demarată în 1875, iar biserică nouă este din piatră. Între 1956–1960 se va construi o nouă biserică, iar din 1991 călugărițele aparținând ordinului milostiv de Campostrini au desfășurat aici o activitate caritativă. Tămășeni aparține ceangăilor de nord, care au ca preocupare tradițională cultivarea legumelor, iar în prezent tot mai mulți fac navetă în uzinele din Roman, sau se angajează în munci din străinătate.¹⁷

Tupilați. Comună în județul Neamț, spre nord-vest de Roman, pe malul drept al râului Moldova, la afluența cu pârâul Valea Albă. Locuitorii s-au stabilit aici după 1750, în a doua jumătate a secolului al 19-lea, marea lor majoritate având îndeletniciri meșteșugărești în domeniul prelucrării lemnului, al confecționării mobilei. Locuitorii romano-catolici sunt de origine secuiască.¹⁸ La începutul secolului al 20-lea au vorbit atât limba maghiară, cât și limba română, însă pe la mijlocul secolului și-au pierdut limba maternă maghiară. Evoluția demografică: 1144 de locuitori (în 1890), 1400 (în 1912), 1651 (în 1930), 1833 (în 1992), 2642 (în 2004). Religia: 68 romano-catolici (în 1842); 92 rom.-cat. (în 1874); 90 rom.-cat. (în 1890); 166 rom.-cat. (în 1930); 310 rom.-cat. (în 1966); 239 rom.-cat., 1584 ortodocși, 10 credincioși, de rit creștin vechi (în 1992). În secolul al 19-lea satul este filiala comunei Talpa, la începutul secolului al 20-lea a Bărgăuanului, începând din 1962: a Nisiporeștilor. Din 1994 are statut de semi-plebanie, aflându-se sub tutela Nisiporeștilor. Biserica romano-catolică este datată din 1904, în 1930 au construit o biserică nouă în amintirea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul, iar ultimul templu a fost construit în 1955 din cărămidă, pe fundament de piatră și beton.¹⁹

Traducere: Bartha György

Lectură: Ion Nete

1. Jerney János *Keleti utazása a magyarok őshazája kinyomozása végett 1844-ben*. Pest, 1851. 109.
2. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987. 117.
3. Ciocan, I. N.: *Monografia creștinilor catolici din județul Roman. După date culese în 1903–1904*. Roman, 1924. 56.
4. Gheorghiu, D. Constantin: *Dicționarul geografic al județului Neamț, la anul 1880*. SNG. București, 1895. 34.
5. Lükő Gábor: *Moldvai csángók I. Néprajzi füzetek* 3. Budapest, 1936. 172.
6. Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlat*. Temesvár, 1908. 15.
7. Gheorghiu o. c. 84.
8. Domokos 1987. 249.
9. Doboș, Danuț – Văcariu, Ștefan: *Hălăucești, sat de veche tradiție cultural-religioasă*. Sapienția, Iași, 2004. 190.
10. Gazda László: *Csángómagyar falvak II. Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára*. Nap Kiadó, Budapest, 2010. 268.
11. Condrea, Petru: *Dicționarul geografic al județului Roman*. Tip. Thoma Basilescu, București, 1891. 82.
12. Gabor, Iosif: *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*. Ed. Conexiuni, Bacău, 1996. 413–414.
13. Sunt maghiari – Condrea o. c. 1891. 117.
14. Almanahul Presa Bună, 2005. 333.
15. Jerney 1851. 214.
16. Domokos 1987. 317.
17. Lükő o. c. 1936. 170.; Domokos o. c. 1987. 55.; Gazda László: *Csángómagyar falvak III*. Nap Kiadó, Budapest, 2011. 156–163.
18. Jerney o. c. 1851. 252.
19. Domokos o. c. 1987. 103., Lahovari et al. 1904. 659.

A részletek hiánya. Borgovántól Domafalváig

Úti jegyzetek

A Románvásárba vezető, Moldván átívelő híd előtt balra térünk és az északnyugati irányba tartó országúton Borgovánt vesszük célba. Alig kapaszkodik ki az út Moldva valamikori árteréből, amikor az első falu szélén egy tömzsi torony és egy réginek tűnő templom villan fel. Kiderül a bejárat fölé rögzített tábláról, hogy a templom valóban régi, a 17. század közepén épült, a Kemény Jánossal is hadakozó Vasile Lupu fejedelem idején. A falu neve Bozienii de Sus, évszázadokig a Balş bojárclád birtoka volt és híres vásáros hely. Egy 1925-ből származó kimutatásban¹ a tanítónő neve Borş Adela, az egyik csizmakészítő pedig Boroş Dumitru, Demeter volt. A falu neve azért érdekes, mert egy jó néhány kilométerrel keletebbre, a Szeret bal partján volt egy másik Bozieni nevű falu, ami a 15. században kerül Dragomir Oţel, magyarosan Acél, a vajda írnoka tulajdonába. A tulajdonoscseré után a helység nevet is vált, és Acélfalva néven két évszázaddal később a Tamásfalváról és Dzsidadalváról érkező bujdosó moldvai magyarok egyik fontos telepe lesz. Van még egy harmadik Bozieni nevű falu is Románvásár közelében, ami tovább is bonyolíthatná a máris több irányba szétfutó, bizonytalan körvonalú történetet, de itt most megállok.

A görög származású Lupu vajda templomával szemben van két szép, tornácos ház, amit lefényképezek, aztán indulunk is tovább.

Amikor harmadik utunkat terveztük az északi tömbfalvaiban, abban egyeztünk meg Mirk Szidivel, hogy amennyire lehet, figyelni fogunk az épületek, kertek, kapuk díszítésére, érdeklődni fogunk a helyi viselet után, és alaposan körülnézünk a temetőkben is. Miután elmentünk Szabófalvára, Újfaluba és Ploszkucénybe, aztán Kelgyestre, Jugánba és Kickófalvába, harmadik utunkra tágitottunk azon a körön, aminek képzeletbeli középpontjában Szabófalva áll. Borgován és környéke, Halasfalva és környéke, a Szeret bal partján megtelepedett közösségek falvai után végül a lütüszieken keresztül tértünk vissza kiindulópontunkra. Utunk során 14 falut jártunk meg. Ez az intenzív pillantás, fókuszált expozíció egy nagyon részletgazdag képet hagyott maga után bennem, még ha elsőre nem is tűnt így. Annak ellenére, hogy a felkészülés, az út során sokszor volt olyan érzésem, érzésünk, hogy csak tapogatózunk ebben a világban. Abban a világban, amitől néhány kilométerre mégiscsak biztos útjelzőink voltak Perka Mihály, Keláru Péter, Bezsán Teréz, Gerka Imre bácsi szavai, történetei. Abban a világban, amiről meglehetősen kevés magyar tudósítás, leírás, kutatás, anyaggyűjtés, rendszerezett, netán áttekinthető ismeret áll rendelkezésünkre. Ez még feltűnőbb, ha tudjuk, félszázánál jóval több településről, közösségről van szó.

A Karácsonykö felé vezető országúton, Bozienii de Sus, vagy régebbi nevén Bozieni Balş után, a Baratca nevű kis településnél jobbra fordulunk. Hamarosan egy dombéltre érünk, ahonnan nagyon szép kilátás nyílik a Csalhó tömbjére. Mellette a Besztercei-havasok, mögötte, északabbra a Kelemen- és a Borgói-havasok, sorolom magamban, de már elhagytuk azt a pontot. Nem állunk meg, pedig jó lett volna. Később többször megcsodáltuk az őszi táj szépségét a falvak körül, de számomra mindvégig hiányzott az az átfogó pillantás, amibe ezeket a részleteket beleilleszhetném.

Tánczos Vilmos 1996-ban, felmérő körútja során még talált néhány olyan embert, aki őrzött szavakat a borgováni nyelvjárásból, amiről Domokos Pál Péter azt írta, hogy olyan, mintha Csíkban beszélnek. Csíkiént természetesen reméltem, reméltük, hogy ha nem is párat, de legalább egyet találunk, aki még emlékszik az öregek nyelvére. Ugyanis ide, a Moldva jobb partjához közel eső

dombok közé nagyon sok székely bujdosó érkezett a 18. században, és a Bákó környékéről ide szakadókkal együtt telepedtek le. Lükő Gábor említi, hogy a falu felső, Breáza felé eső részét Székelyeknek nevezik. Mindezek tudatában a patkóformában elterülő falu katolikusok lakta részébe vesszük az irányt, és kíváncsi várakozással keressük meg a templomukat. A templomban mise van, míg kifogy, elmegyünk a temetőbe. Többek között találunk Cichi, vagyis Csíki, Sechel, vagyis Székely családneveket is. Régi fényképeket keresek a sírkereszteken, szinte minden temetőben találni ilyet. Az ünnepi viselet, testtartás sok mindent tud mesélni nemcsak a holtról, hanem a közösségről is. Ezeket is jó lenne összegyűjteni. Szidi szorgalmasan jegyzetel, a neveket írja le, Zsolttal együtt módszeresen fésüljük át a sírfeliratokat. A mise végét már elharangozták, mire visszakerülünk a templomhoz, ahonnan idős asszonyok jönnek ki, és mi reménykedve köszönünk egyiknek is, másinak is. Visszaköszönnek, de sürgős dolgukra hivatkozva mennek is tovább. Mi pedig azt vesszük észre, hogy alig maradt már valaki a templom előtt, mindenki sietve elment. Két lassabban menegető, idősebb asszony maradt hátra, megszólítjuk, ők készségesebbek, bár érződik tartózkodásuk. Viseletet nemigen tudnak a faluban, vagyis igen, mert van egy idős asszony, már jártak hozzá, mindcsak így, akik gyűjtöttek, de egyszer kirabolták, és azóta bizalmatlan nagyon, nem tudják, hogy fogadna-e egyáltalán. Nekik is vannak régebbi viseletdarabjaik, de érezzük, hogy nem szívesen hívnának el magukhoz. Magyarul a nagymamája tudott, mondja az idősebbik, az édesanyja már csak értett, de románul felelt. Valamiért nem kérdezzük meg, hogy ő bár egy szóra, kettőre még emlékszik-e. Az ünnepekről kezdem faggatni, húsvéti, karácsonyi szokásokról, de lassan elindulnak, lépésenként távolodnak tőlünk. Azt, hogy kocsival hazavisszük, elutasítják és el is búcsúznak. Ez kurtán-furcsán alakult, nézünk egymásra.

Ekkor tűnik fel, hogy a templom udvarán dolgozó férfi feltűnően sokat forgolódik a kerítés mellett. Odamegyünk hozzá, őt is megkérdezzük a viselet dolgában. A faluban nem tud, de ismer két asszonyt, egyet Talpán és egyet Tupilácon. Keressük meg bátran, ők sok mindent tudnak nekünk mutatni.

Mégiscsak meg kellene járni azt az idős asszonyt, hátha szerencsénk lesz, ezzel a gondolattal ülünk be végül a kocsiba, és indulunk lefele a dombról. Ahogy lekanyarodunk a falu között kígyózó országútra, látom, hogy az egyik kerítésre ki van szegezve az utcanév: Sub mal, vagyis Mál alatt, és hirtelen bevillanak a hasonló, Bákó környéki helynevek. Hátha még több is van, hátha még további érdekes egyezésekre lelek, kezdek el reménykedni. Az út bal oldalán meglátok egy régi házat, a töltésen kiterítve egy katrincát,

mondom, álljunk meg, lehet itt lakik a néni. Épp a kapuhoz érünk, mikor hirtelen felbukkan a templom előtti asszonyok egyike, és figyelmeztet, hogy nem jó helyen járunk, a nénit sokkal lejjebb kell keressük. Ha már ott vagyunk, és a katrinca is ott van kiterítve hívogatón, kirikojtom a háziakat. Jó középkorú asszony jön ki, kicsit szabódva, bizalmatlanul, aztán elég gyorsan felenged, és mesélni kezdi, hogy kié ez a vélhetőleg valóban 100 esztendőes katrinca.

Az egyik nagymamája borgováni, a másik breázai volt, de a két falu viselete megegyezett. Búcsúba nem nagyon jártak el más falvakba, hiszen itt volt a plébánia, itt volt a pap, más falvakból jöttek ide. Kacsikába sem jártak el. A Székelyek – persze, hogy tudja – feljebb... és mondja, hol, melyik üzletnél kezdődik az a falurész. Helyneveket sorol, de keveset. Kicsit szűkszavú, de kedves beszéde nyomán lassan látni is kezdem a falut.

Ekkor szól Zsolt, hogy itt van egy ember, aki beszélni szeretne velünk. És megtörtént az, amiről a '80-as, kora '90-es évekből hallottunk történeteket a Moldvában gyűjtőktől. A polgármesteri hivatal alkalmazottja először erőszakosabban, aztán egyre elbizonytalanodva, de kitartóan arra

kér, hogy hagyjuk el a helységet. Igazoltatni akar, kérdezi tartózkodásunk célját. Mi pedig erre a vártalan fordulatra nem voltunk felkészülve. Halljuk, hogy a kocsijából telefonon, kihangosítva valaki kiabálva utasítja, hogy küldjön el minket, de azonnal. Mondjuk, hogy tanulmányírás céljából gyűjtünk anyagot, miért lenne ez probléma. Néhány perc múlva már ő szól békítőleg a telefonba, hogy ezek csak tudós emberek, az egyetemről. Ekkor hangzott el a mindent eldöntő és átértékelő mondat a vonal túlsó felén: Mondd meg nekik, hogy nem magyarok vagyunk, hanem katolikusok. Tűnjenek el a faluból! Szidi indulna, üljünk be a kocsiba, menjünk, én maradnék. Hirtelen tehetetlen düh és keserűség önt el. Hát csak kibújt a szög a zsákból! De hogy itt, Borgovánban, azt végképp nem gondoltam volna. A nő a kapuban kérdőn, de biztatólag néz ránk, legalábbis azt látom rajta, hogy hagyjuk, ne foglalkozzunk a hivatal emberével. Nagyon nem szeretném most itt hagyni, ebben a helyzetben. Kicsit toporgok. Aztán mégis elindulunk, mert pár perc múlva Breázán kell bizakodón kíváncsiak legyünk.

A kicsiny, foltnyi Breázán, ahol Domokos Pál Péter szerint a gyermekek is magyarul beszéltek az utcán, már nem sok mindent találunk. Egy középkorú asszonyka szívesen és büszkén mutatja meg katrincáit, ingeit, falravalóit. A katrincák persze, sem mintájukban, sem színeikben nem hasonlítanak a nem sokkal előbb látott borgovánihoz. A falu központjának számító kocsmában üldögélő emberek három idős asszonyhoz irányítanak, akikkel régi dolgokról beszélhetünk. Az egyiknek a fia még ott helyben, szinte azonnal lebeszél a látogatásról, a második elutazott, tudjuk meg szintén helyben, a harmadikhoz, a nagyothalolóhoz, nem tudtunk bemenni. Egy régi, egyterű, beépített oldalereszes omladozó ház, az üres iskolaépület, egy bő

hozamú csorgó, egy málló vakolatú új építésű templom, a szintén új temető megtekintése után elindulunk Talpába. A temetőben sok a Sechel, azaz Székely családnév, s a többnyire új síremlékek jelzik, hogy régebb valószínűleg Borgovánba temetkeztek. Talpában kiderül, hogy az az asszony, akihez a borgováni templom kertjében dolgozó férfi irányított, nincs otthon, mert Piatra Neamțon dolgozik hétközben. Ugyanis egy fiatal anyuka, akitől útbaigazítást kértünk, lelkesen hívta fel hölgyismerősét, aki gyanakvás nélkül, szívélyesen, láthatatlanban is meghívott, hogy látogassuk meg a hétvégén, amikor ő is otthon van és tud fogadni. Kérdésünkre, hogy ki volna még olyan, akihez elmehetnénk, a óvodás gyereket hazakisérő anyuka kicsit nyeglén azt feleli, hogy mit tudja ő, hogy még ki foglalkozik ilyen bolondságokkal. Ő nem is idevaló, de azért felhívja az anyósát, és ismét útba igazít.

Kádár Máriánál érzem, hogy találtunk valami kapaszkodót ehhez a naphoz. Bár nagyon elfoglalt, találmra elővesz egy pár inget, katrincát, bernéceket. – Még mások is vannak, biztat kedvesen, ha még megjárjuk, megmutatja és még mesél is. Jó előjelnek vesszük, majd továbbhajtunk Tupilácre. A katrinca, bernéc ismét más színű, mintázatú, mint a nem sokkal előbb látot breázai, engem hirtelen a lézpedire emlékeztet, az egyik ing a kelgyestire, de ezek futó benyomások. Mint ahogy a kedves néniről alkotott benyomás is végül kilóg ebből a nappól.

Tupilácon viszont a Borgovánban javasolt hölgyet otthon találjuk. Róla, akit a faluban Zână-ként, vagyis Tündérként ismernek, az derül ki nagyon hamar, hogy Bessarabiából került ebbe a Moldva folyó melletti faluba. A helyi születésű férjével Olaszországban ismerkedtek meg, hazaköltöztek, az összegyűjtött pénzből itthon vállalkozásokat indítottak be. Ő pedig, aki világeletemben szerette a rusztikus stílust, a kalácsillatú falusi életet, elkezdte az öregektől összegyűjtteni a régi darabokat. A ház mögött ülünk, egy sütőgetésre alkalmas lefödés alatt, a deszka-falakon kendezők, kukoricacsövek, minden túldíszített, harsány. Abból a nagyon-nagyon sok kincsből, ami a házában van, sok-sok mondat után végül kihoz néhányat. Jobb híján lefényképezzük, de nem erre számítottunk. Más

esetben sokkal érdeklődőbb lennék, de most valahogy azt érzem, hogy ez egy zsákutca, amiből ki kell jönni, minél gyorsabban. Búcsúzaskor a férjével is váltunk pár szót, aki elmondja, hogy Sepsiszentgyörgyön volt katona, és hogy mennyire más világ a mi székelyföldi magyar világunk. Mi fel sem fogjuk az itteni szegénységet, hiszen amíg mi hektáros birtokokkal rendelkezünk, addig ők sokadmagukkal nadrágszíjnyi parcellákból éltek. És azt, amit mi keresünk, ebben a faluban nem találjuk, itt már nincsenek magyarok, inkább Szabófalvára menjünk. Ő tudja az öregektől, hogy volt ilyen, de már nincs. Bocsássuk meg, dolga van, és elköszön. Ez a néhány józan, tárgyyszerű mondat a feleség szóáradata után kifejezetten jókor jön. A kapu felé menet Zână azért még ajánlja egyik családi barátjukat, aki meglátjuk, nagyon-nagyon sokat tud majd mesélni a faluról. Miközben a kapu előtt búcsúzkodunk, elmegy mellettünk egy idős férfi, szép, keleties, csángós arca van, ránk köszön, és arra gondolok, hogy inkább vele kellene beszélgesünk. Zână, aki egyébként Zina, csak a falusiak nevezték át nem kevés gonoszsággal, szóval Zina barátjánál eltöltött idő alatt még inkább érzem, hogy nem a megfelelő helyen vagyunk. A férfi, aki családjával majdnem egész életét Bukarestben töltötte, néhány éve költözött haza a szülői házba. Finomkodó és fondorlatoskodó beszédéből nehéz valami érdemleges információt kihámozni. Kiderül, hogy ortodox vallású. Mondja, hogy régen soha probléma a két felekezet között nem volt. Eljártak egymás ünnepeire, búcsújára, de azt már nem tudja megmondani, hogy a katolikusoknak mikor van a búcsújuk. Édesapja Dascăluról Dăscălescurová változtatta a családnevüket annak idején, hogy így is biztosíthassa a polgármesteri székét. Elmeséli, hogy ahol most Zânăék laknak, azt a részt Teiuşnak – Tövishnek – nevezték, mert nagyon sok Teiuşan nevezetű család lakott ott. Más ilyen jellegű utcáról viszont nem tudott.

Mikor a falu közvetlen szélén lévő hídon végül átmegyünk a Moldván, úgy érzem, hogy ezt a sok töredezett darabkát nem lehet egy szálla felfűzni. A Mihail Sadoveanu elbeszéléskötet címéből ismerős Hanul Ancuței-ben tartunk egy kis pihenőt. Az út túlsó felén korondiak árulnak, átmegyünk hozzájuk kicsit beszélgetni. Kiderül, hogy nagyon jó a helyismeretük, jól tájékozottak arról is, hogy hol beszélnek magyarul a környéken. Fásultak, fáradtak, de biztos vagyok abban, hogy jövőben is ott találjuk, ha erre járunk.

Következik Nisziporest, az égbenyúló templomtornyával, a templom előtti, számomra kietlennek tűnő térrel, a téren a nemrég boldoggá avatott Veronica Antal² emlékművével. Egy olyan kompozíció, amiben a fiatal lány félalakos bronzszobra, mintegy beszorítva két oszlop közé és alapzat nélkül függőben hagyva, tehetetlenül egyensúlyoz a rá kirótt halhatatlanság és az anyag súlyának nehézkedése között.

Bent a templomban, az oltár bal oldalán egy magas márványemelvényen két, törekeny, akváriumszerű üvegdobozban vannak kitéve közszemlére koporsójának forgácsolai és a föld, amiben talán csontjainak fehérje üt ki itt-ott. Átlapozzuk az emlékkönyvet. A sok, többnyire román nyelvű bejegyzés egy kultusz életéről szól. Szidi talál egy luzikalagoriak által hagyott bejegyzést is, olasz nyelven. Ismerve a falumbelieket, nem lep meg. A minta olasz, a gesztus pedig idomul a mintához. És ebben a Rómát, Vatikánt otthonosan belakó kalagoriak nagyon jók. Eszembe jut a boldoggá avatási listán várakozó trunki Benedek Márton, az ő vaskos, többnyelvű bejegyzéseket tartalmazó emlékkönyve, emberléptékű emlékháza. Azt is olasz minta, vatikáni ízlés formálta. Milyen térbe, kontextusba kell helyezni egy boldoggá avatottat, hogy látszódjon nagysága, töprengék, miközben a templom mögötti temető fejfáit nézzük át, én már lassan-lassan a korondiak fásultságával. Figyelem a temetőbe, templomba igyekvő idős aszonyokat, mindegyre jön, hogy odaköszönjek magyarul: – Megjárták? – Menegetnek? De inkább rendületlenül fényképe-

zem a tornácdíszeket, régi házakat. Ez utóbbi nyelv, jel kevésbé problematikus. Bartikán csak átmegyünk, és egy mezei úton beérünk Halasfalvára. A templomban misére készülnek, mi a régi egyházi nyomda épületét szeretnénk megtalálni. Egy ferences nővért kérdezzük meg, aki kedvesen biztat, várjuk meg a mise végét, mert a plébános biztos, hogy szívesen körbevezet. Megköszönjük, majd megszólítunk egy idős bácsit, akiről viszont kiderül, hogy nagyon sokáig a Bánságban dolgozott. Többször elmesél egy benne megmaradt gyermekkori emlékszilánkot, azt, ahogy a valamikori szeminárium épületéből jönnek ki a barna csuhás olasz diakónusok, és hangosan beszélgetve betérnek a régi templomba.

Aztán megmutatja, hogy hol volt a régi temető, a szeminárium épületével szemben, az út túlsó felén, most emeletes, modern építésű házak sokasága áll a sírok helyén, átlagos településközpont, utcakép. Itt már átszabtak mindent, nincs amit keressünk. Ha már ott vagyunk, még benézünk a régi szeminárium épületébe, ami most egy bentlakásos iskolakomplexum része. Az adminisztrátor készségesen enged be az épületbe. A régi bejárat mellett, a földszinten rámutat egy ajtóra. Nos, ott volt a könyvtár, ahol egy ritka vatikáni kódexet is őriztek anno. Ezt egy nagyon idős öregdiák mesélte el neki nemrég, aki meghatódva kereste fel a valamikori alma matert. És azt is, hogy egyszer a nagy Nicolae Iorga megfordult abban a könyvtárban, és hogy, hogy nem, kifele menet táskájában felejtette azt a bizonyos kódexet. Viszont mi-

kor erre az éber könyvtárőrök figyelmeztették, szó nélkül visszaadta. Ez egy kedves anekdota a múltból – mondja. A múltkori jugáni motel megbízhatóan csendes, megbeszéljük a következő napot, és lepihenünk.

Első napunk végén úgy éreztem, hogy reggel óta csak sodródtam. Annak ellenére, hogy volt egy tervünk, hogy mely falvakat látogatjunk meg és ott mire figyelünk. Az a sok apróság, ami velünk történt, amit lejegyeztünk, amerre a különböző találkozások a nap folyamán tereltek, egy olyan történetté állt össze, amire azt mondanám: sodródás. Hogy hiába jegyezzük fel akkurátusan a világháborús emlékműveken, a temetőben a sírkereszteken a magyar vagy magyaros hangzású neveket, az nem magyaráz önmagában semmit, azon kívül, mint ami már nyilvánvaló. Pedig sokszínű közösségekkel találkoztunk, többnyire nyitott, segítőkész emberekkel. Láttunk kiürült, előregedő falvakat, láttuk, ahogy sok helyen lázasan építkeznek, s hogyan fedik el ezzel a régi faluképet, hogyan szorítják ki az utolsó régi házakat, épületeket. Gyors egymásutánban láttunk újonnan vagy a közelmúltban épült nagy templomokat. Bejártuk nagy, belső termeiket s a körülöttük kialakított impozáns tereket. Mégis azt éreztem, hogy mindez szétesik, számomra hiányzik valami, ami megtartja, összetartja ezt a sokaságot. Egyébként Szabófalva új templomaival való találkozásom óta kísértő gondolat, kérdés, probléma mindennek az értelmezése, a falvak világában való elhelyezése. Mi a célja mindezekkel a szakrális építményekkel az egyháznak? Milyen kérdésre adnak választ ezek az épületek, terek? Van erre lelki igény, lelki szükséglet, és van erre lelki nagyság élővé tenni, megtölteni? Persze, tudom, hogy mindez reprezentáció is. Így a nap történetébe vastagon beleszővődött a Jászvásár központú római katolikus püspökség történeteszála, ahogy az egyházi épületeké, intézményeké is.

Arra gondoltam, hogy az a valóság – és ezalatt egy nagyon leegyszerűsített realitás-képzetet értek –, amit mégiscsak futólag tapasztaltunk meg, nem egy olyan valóságnak a lenyomata-e, amit mások is, tőlünk függetlenül, hasonlóan tapasztalának meg. Hogy amit utólag sodródásként érezkeltem, az csak elvárásaimhoz képest vált azzá. Hogy az általam megtapasztalt valóság valójában megközelítőleg olyan, amilyennek mutatja magát. Függetlenül attól, hogy én Lujzikalagorból nézem, vagy Jászvásárból nézik, a római katolikus püspökség ablakából, esetleg a folklórintézet asztalától. Arra gondoltam, hogy mi maradna ezekből a falvakból akkor, hogyha kivonnám azt a – nevezzük – „moldvai magyar világot”, amit az elmúlt 200 évben leginkább a folkloristáink építettek fel számunkra. Meglehet ilyen az, amit a ’román fél’ lát.

Az előző utunk során készített fényképekből egypárat Szidi kinyomtatott, és ahogy ígértük, elvittük kedves ismerőseinknek Kelgyestre, Jugánba. Futó benyomás-e, de mindenhol mintha még jobban megöregedtek volna az emberek. Gerka Imre bácsi már várt, és sajnálkozott, hogy ilyen

állapotban kell hogy találjuk, de egy jó hónapja beteg. Kevés töprengés után átmegyünk Kickófalvára is, ahol múltkor ajánlottak egy idős, 90-en feletti bácsit, aki tudna nekünk mesélni. A bácsit meglepően jó egészségben találjuk, és mondhatni fickósan jön ki a töltésre, és adja tudtunkra, hogy ezt nem így kell csinálni. Jöjjünk vissza egy-két óra múlva, mert el kell rendezze a házat, összeszedje magát is, és akkor megígérheti, mindent elmesél, amit tud 1935-től. Tanácstalanok vagyunk, mert ez felborítaná az egész napi szoros beosztásunkat – bár nagyon vonzó ez az ajánlat. Szidi rákérdez a régi templomra, a templom védőszentjére. A bácsi kicsit óvatosan pillant ránk, hja, ez hosszú történet, bonyolult, majd mesél erről is. Látjuk, a családnevüket is (Cocuț) sokan már i-vel írják a végén, és már senki nem tudja, pedig övéké az egyik legnépesebb család a faluból, hogy az a mezei virágból, a cocucból – kakukk – jön, és hogy 200 évvel ezelőtt kerültek ide, ebbe a faluba. Igen, talán ez hiányzott a tegnapi napból, ilyen mondatok, amelyek évszázadokat fognak át, és közösségek létre adnak magyarázatot – forgatom magamban a friss benyomást.

Fájó szívvel, de kocsiba ülünk, és a sokat emlegetett Doi lei fogadó irányába vesszük az utunkat, hogy átkeljünk a Szeret bal oldalára, és felkapaszkodjunk a folyó feletti platóra települt Buteára, vagyis Márkosfalvára.

A templomból épp jönnek ki, a bejárat előtt Szent Mihály lova, rajta piros padra való, halottat kísérnek az emberek. A keresztekre fehér, kurta kendezők vannak felkötve. A nyitott koporsóval a közeli temetőig megy a kyszámú, főleg idősebbekből álló gyászoló gyülekezet, ahol a rövid szertartás után gyorsan szétszélednek. Talán a rokonsághoz tartozó, sötétbe öltözött idősebb, magas, vékony asszonyt pillantok meg, vállán nagy piros tarisnya. Csendesen intézkedik, aztán már nem látom többé. Egyik friss sírhantnál egy fiatalabb asszonyka hangosan sirató-

zik. Megkeressük a Dormánfalván született Ioan Ferent tudós-pap síremlékét, majd visszatérünk a templom elé.

Egy hajlott hátú öregasszony ér utol minket, kíváncsian méreget, ezért hát megszólítjuk. Régi viselet után érdeklődünk, de nem igazán érti, hogy mit is akarunk a viseletekkel. Ekkor, ahogy jobban felegyenesedik, látom, hogy a kabát és a szvetter alatt egy, a nyakban kivágott, kékszínű mintákkal kivarrt ing van rajta, még a bezere is kilóg. Mondom, ilyen ingeket szeretnénk megnézni, ha lehet, ami rajta van. Mosolyogva, de nemet mond. Mi pedig lassan leereszkedünk a dombról, és Rotunda felé vesszük az irányt. A falu között, de még a falu szélén is vastag gerendákból összeácsolt kereszteket figyelek meg. Mindegyik zöldre van festve, a korpusz pedig bele van vésve, mélyítve a gerendákba, és az is le van festve feketével. Mindegyik kereszt mellett van egy kút is, nagy, fából készült keréssel a csörlő végén. Az építmények masszívak, nagy darabokból állnak. A kút felett fából ácsolt széles lefedés, 3-4 ember is kényelmesen elfér alatta. Látszik, erős hittel és igyekezettel vették körül a víz forrását. Hamarosan értelmet nyer ez az apróság is.

Rotunda meglepően arányos méretű temploma előtt parkolunk le. A templom mellett a háborúban elesett hősök nevei. Kevesen vannak, ez alapján nem lehetett olyan nagy a település. Egy kis csapat gyerek igazít el a közeli temető fele. Szokás szerint számba vesszük a neveket, a régi sírköveket, amelyek igazából nem is kövek. Ugyanis eddig négyféle síremléket figyeltem meg. A régi fakeresztekből, amelyekről általában lekopott a bevésített név, már nagyon kevés van. Belesüllyedtek a földbe, vagy az új, vascsövekből készített keresztek mellé vannak nekitámasztva. Kelgyestől Domafalváig nagyon sok temetőben találtunk körmotívummal ellátott fakeresztet. Nem sokat, temetőnként egy, maximum négy-ötöt. Általában ezeket is megviselte az idő, nagyon sok esetben darabok, vagy maga az egész körív hiányzik már a keresztről. Az egyszerű, feketére festett vascsövekből készített keresztből már sokkal több van. Erre egy téglalap vagy szív alakú plakett van rögzítve, amibe, amire bele van karcolva, vésve vagy festve az elhunyt neve. A harmadik modell a betontól öntött, kereszt formájú egyéni síremlék. Általában a függőleges oszlopba vannak

belekarcolva az elhunyt adatai, ebből ez egyenkeresztből, amit legtöbbször kékre is lemázoltak, van a legtöbb a régi síremlékek között. Ennek létezik egy díszesebb változata is, aminek a hátára egy életfa, virágornamentika és egy körbe rajzolt kereszt kompozíciója van belevésve. Elülső felén egy a felületbe beleszüesztett korpusz és/vagy Szűz Mária szobra van betonból megformázva. Néhányon még a halálfej is megjelenik. Az utolsó változat már a betonból, márványból kialakított, általánosan ismert formájú családi síremlék. Ezekon már fényképeket is találunk, ami sokszor nagyon sok plusz információt ad hozzá a felirathoz.

Nagyon ritka a kőből készült síremlék, legtöbbjüket részben vagy teljesen belepte már a föld. Sok temetőből teljesen hiányoznak, a rotundai temetőben sem találtunk.

Régebbi, különleges síremlékre a temetőben dolgozó sírásók hívták fel a figyelmünket. A régi sírokról a régi emberekre terelődött a szó, az öregekre, akik még tudnak történeteket a falu múltjáról. Az egyik munkás kedvesen ajánlja fel, hogy elvisz egy nagyon közel lakó nénihez, akinek ugyan a férjét nemrég temették el, de meglátjuk, annyit tud mondani, hogy az csuda. A néni, aki a 90 esz-

tendőt is túlhaladta, nem volt otthon, de azzal biztatott a lánya, hogy hamarosan érkezik, várjuk meg. Így a jöttünkre előbukkanó szomszédokkal kezdtünk el beszélgetni a kapu előtt. Aztán előkerült a katrinca, bernéc, ingek, a régi emlékek, de a jövő kilátástalansága is. Nagyon kevés gyermek van a faluban, mert a fiatalok elmentek innen is. Az unokák már Írországból elsősorban, bérmelegnek. A velünk beszélgető férfi is egy fél életet töltött Olaszországban, Franciaországban, nyugdíjat is onnan kap. A gyermekeinket elküldtük iskolákba, hogy legyenek tanult emberek, ők pedig már nem jöttek vissza falura, továbbmentek más országokba, hogy ott kezdjenek új életet. Nem mondják ki, mert hogy is hangzana az, hogy bár ne tanultak volna annyit. Pedig a dilemma hamis, ezt ők is belátják. Viszont felfoghatatlan számukra, hogy amíg a faluban 4-en bérmelegtek, addig Írországból, csak abban a városban, ahol egyikük lánya lakik, 400-an. És mind a 400-an Romániából kiköltözött katolikusok gyermekei voltak. Annyira nyomasztó, húsbavágó ez a téma, hogy a régmúlt dolgokról bár szívesen és elég részletesen mesélnek, mégis újra és újra visszakanyarodnak a jelenbe. Rotunda úgy jött létre, hogy Márkosfalváról egy pár család leköltözött ide, a folyó mellé azért, mert ott

nem volt víz. – Jártunk ott, láttuk, hogy milyen kevés kút van? Nagy szárazságokban alig volt ott fent víz, itt pedig bőséggel. És azért Rotunda, mert a folyó körbefolyta a települést, körbe-körbe. Búcsúba jártak, hogyne jártak volna, leginkább át a folyón, Dzsida falára. Karácsonyi szokásaik hasonlóak a környékbeli falvakéhoz, csak Acélfalváé tér el tőlük. De ők csak töredékét tudják annak, amit ez az idős néni mesélhetne nekünk, aki még meséket is tud. Lassan itt is döntenünk kell, hogy hazavárjuk az idős nénit, vagy indulunk tovább. Utána megyünk a templomba, de nem találunk meg, így végül az utóbbit választjuk.

Burjánfalván a templomot és a temetőt nézzük meg, ez utóbbit alaposan átfésüljük Zsolttal. Találunk egy jó állapotban lévő, körmotívummal ellátott keresztet.

Szágna már teljesen más hangulatú falu, magas dombok közé szorított völgyekben kanyarog a település, itt-ott felszalad az oldalakra is. A templom régebbi építésű, egyáltalán nem túlzóan nagy. A templomtól rálátok egy dombra, ahol középtájon egy hármaskeresztet, egy kálváriát fedezek fel. Gondolkozom, hogy láttam-e ilyet az utóbbi két napban, de nem jut eszembe egy sem. A katolikus temetőből rálátni egy szomszédos dombéltre is, ahol egy régi ortodox fatemplom húzódik meg a magas fák között. Megnézzük, de semmit nem tudunk meg az épületről. Tetőtől talpig be van zsindegyel borítva, de semmilyen leírást nem találunk. Kocsiba ülünk, és a Szereten átkelve Tamásfalvába hajtunk.

A három *lütüsi* falu meglátogatása késő délutánra maradt, és ugyan alaposan átfésüljük itt is a temetőket, de az este az utolsóban, a domafalviban már utolért.

Úgy gondolok erre az egyáltalán nem teljes, de átfogó családnév-felmérésre, mint egy lehetséges adatbázis alapjára, amit később tovább lehet bővíteni, adatait pótolni, mindenképp egy kiindulópont a későbbi kutatás számára. Mindegyik faluból őrzök olyan részleteket, amik jóval túlmutatnak önmagukon. Talán felszínesnek is nevezhető az a pillantás, amit ezekre a falvakra vetettünk, mégis ezeken a részleteken keresztül sokkal inkább éreztem azt, hogy valamiben lehorgonyoztam, hogy a tegnapi metaforámat jobban kibontsam. Röviden el is mesélem. Tamásfalván mielőtt beléptünk volna a temető kapuján, azt mondtam Szidinek viccelődve, mert már nagyon az erőnk végét fogyasztottuk, hogy én már csak magyar feliratokat fogok fényképezni. És hogy, hogy nem, ebben az új síremlékekkel telezsúfolt kertben megtaláltuk talán az egyetlen magyar feliratú sírkövet. Megtakarítjuk, próbálunk minél mélyebbre ásni, hogy az évszámot is láthassuk: *Itt hervad korán ... Zsurzse ... évében december hó 14-én feliratú, 1873-ra dátumozott kereszt időpontja azért is elgondolkodtató, mert Lükő Gábor – Jerney, illetve Kovács után – oláh nyelvűeknek mondja a falut. Jerney 1844–45-ben jár itt, évtizedekkel a díszesen faragott és metszett (!) bizonyára nem kevés pénzbe kerülő síremlék felállítására előtt. Mikor a számtalan Frenț, Ioja, Ianuș, Ruja és Janus (!) után*

rátaláltam az 1960-ban, 77 éves korában elhunyt Balint Marton betonkeresztjére, nem tudtam elhessegetni azt a gondolatot, hogy hamarabb eltemették itt a magyar nyelvet, minthogy az elveszett volna ebben a faluban. Eszembe jutott a nagypataki fatemplom ajtajára bevéselt mondat is, az a bizonyos *Bálint Márton csinálta*. Persze, most már nagyon nehéz kibogozni, hogy milyen nyelven mondták el azt, hogy mit is csináltak életük során ezek az emberek, viszont alaposan dokumentált feltételezéseket meg lehet fogalmazni. Ehhez az egyik feladat egy teljességre törekvő adatbázis kialakítása lenne a Onyest, Adzsud, Kománfalva, Bákó, Románvásár körüli katolikus falvak temetőiben található sírkövekről, függetlenül a felirat nyelvére. Ez annál inkább sürgető, mert számos helyen az utóbbi 10 évben tűntek el az ilyen síremlékek. A másik pedig annak felmérése lenne, hogy meddig használták a magyar, magyaros keresztneveket ezekben a bizonytalan időben elrománosodó falvakban.

Dzsida falván a templomban, az ablakokra festett szentek sorában ott találtuk Magyarországi Szent Erzsébetet is. Itt az jutott eszembe, hogy a kalagori templom oldalhajójának boltozatára viszont Tübingiai Szent Erzsébetként van felfestve. Vajon milyen megfontolás állhat a kétféle felirat mögött?

A templomtól nem messze van a régi temető, itt is találunk két régi sírkövet. Az egyikre román felirat volt felvésve, a másikat nem tudtuk kiolvasni, csak egy évszámot, az 1873-at. Feltűnt a sok Băcăoanu, Benchea, Fărăoanu név, ami egy nagyon érdekes népességmozgásról árulkodhat.

Aztán végül elérkeztünk Domafalva kis, égetett téglával burkolt templomához is, ahol a misére igyekvő asszonyoktól tudakoltam meg, merre van a temető. Az egyik széles gesztusokkal mutatja, hogy merre, és mondja, hogy az úton egyenesen előre kell menjünk, majd belefutunk a temetőkapuba. Trebuie să mergeți drept înainte pe sosea. És elismételte még egyszer: Pe sosea, drept înainte. Amit itt Bákó környékén egyértelműen, csángósan *susé*nak ejtenek azt ő egyértelműen *szuszé*nek ejtette. Nagyon érdekesen, furcsán hangzott az *s* helyett az *sz* egy román szóban, de örvendtem, hogy kétszer ejtette ki. Ámbár lehet, hogy eleve sejpített vagy beszédhibás volt. Én abban reménykedek, hogy nem.

A Doi lej-nél tértünk ki a nagy útra, ami aztán engem Lujzikalagorba, Szidiéket Csíkszeredába viszi haza.

Lükő Gábor az 1936-ban kiadott *A moldvai csángók*³ című alapmunkája bevezetésében felteszi azt a kérdést, amit jugáni tartózkodása alatt, friss élményei alapján alaposan átgondolhatott. Kérdése így hangzik: „Milyen alapon nevezük magyaroknak a csak oláhul beszélő egyéneket és falvaikat?”⁴ Válaszában hivatkozik vallásukra, amit a környező románság magyarnak nevez, viseletükre, amit a sajátjából kivetkőzött románság most már a magyarokéval azonosít, okszerű gazdálkodásukra, azzal, hogy nem keverednek idegenvérűekkel, és hogy zárt földrajzi egységekbe telepedtek le. Gazda Klára a *Tárgyi kultúra és identitás a moldvai katolikusoknál* című nagyívű tanulmányában⁵ ugyan nem ismétli meg Lükő kérdését, viszont alaposan körüljárja érveit, és újrafogalmazza a dilemmát. Arra a kérdésre válaszolva, hogy hogyan függ össze az anyagi kultúra az etnikummal és etnikai identitással, Gazda Klára alaposan áttekinti a magyar és román szakirodalmat is. Ion H. Ciubotaru átfogó munkájának⁶ állításai való vitája egyrészt beemeli a román szakirodalom nézőpontját ebbe a kérdésfelvetésbe, másrészt jelzi a magyar hiányosságait is. Végző soron egyetlen mozzanatot emel ki mint etnikus specifikumot, és ez a viseleten található hímzés. De a kérdés eldöntéséhez célszerűbbnek látja a történel-

mileg fennmaradó vagy átalakuló identitásból kiindulni. Külső egyezés alapján jogtalannak és alaptalannak tartja identitástényezőkről nyilatkozni.⁷ Identitásról, kultúráról kétnapos utunk alapján ugyancsak nehéz bármit is mondani. Legfeljebb azt, hogy az első naphoz képest azért volt számomra „tartalmasabb” a második, mert találkozhattunk öregekkel, vagy legalábbis lehetőségünk nyílt erre. Olyan emberekkel, jellemzően 80-90 év felettiekkel, akik a kultúra orális átörökítésének gyakorlatába születtek bele, és amely gyakorlat velük lezárul. Ezt a szűkebb közösségük is érzékeli, viszont ők már egy másfajta kulturális, identifikációs mintához igazodnak. Az öregek nyelve függetlenül attól, hogy magyarul vagy románul szólal meg, egy olyan közös gyökerű múlthoz kapcsolódik, ami velük együtt eleven mivoltában eltűnik. Egyformán veszteségnek tartanám, ha a talpai, kickófalvi, rotundai román nyelvű vagy akár a szabófalvi, kelgyesti, jugáni, lujzikalagori, nagypataki, szászkúti, onyesti magyar nyelvű öregekkel nem tudnék már többet beszélni. Ha velük együtt tudásuk is végérvényesen elvesz, akkor a közösségeik nyelvének, kultúrájának, identitásának gyökeres átalakulása lezárul. A részletek hiánya pedig lehetetlenné teszi, hogy valaha is megpillantsuk egy letűnőben lévő világ teljesebb panorámáját.

1. Anuarul „Socec” al României-Mari 1924–1925. București

2. Veronica Antal – magyarosan Antal Veronika – 1935-ben született Nisziporesten, 1958. augusztus 24-én gyilkolták meg Halasfalva határában, ahová rendszeresen eljárt misére. A hite, szüzessége és tisztasága védelmében életét adó lány utolsó erejével is a kezében lévő rózsafüzért tartotta maga elé védekezésül. A hivatalos megfogalmazás szerint mártírként halt meg. A boldoggá avatási szentmisét 2018 szeptemberében mutatták be szülőfalujában.

3. Lükő Gábor: *A moldvai csángók I. (A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal)*. Táton Kiadó, Budapest, 2002.

4. I. m. 29.

5. In Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. 221–254.

6. Ciubotaru, Ion H.: *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare. I–III.*, Editura Presa Bună, Iași, 1998–2005.

7. Vö. i. m. utolsó bekezdés.

Az első katolikus telepek megalapítása Moldvában¹

1. AZ ELSŐ KATOLIKUS TELEPEK LÉTREJÖTTE

Amikor a teuton lovagok Moldvába és Munténiába áttelepedtek, az itt lakó románok nem tartoztak a Szent Székhez. Annyira hűen ragaszkodtak a vallásukhoz, hogy se a teuton, se a dominikánus szerzetesek nem tudták őket áttéríteni a katolikus hitre, mi több, ők térítették át a saját hitükre mind a magyar, mind pedig a szász katolikusokat, akik Erdélyből érkezvén „egy néppé lettek ezekkel a vláhokkal”, amint ezt a tényt egy 1234. november 14-én kelt pápai levél,² amire még visszatérünk, a tudomásunkra juttatja. A dolgok ilyenén állása mellett magától felvetődik a moldvai katolikus egyház eredetének problémája. Nem tagadható le az a tény, hogy az első katolikus telepek megalakulása Moldvában bizonyos ellenállásba ütközött. Egyfelől igaz az, hogy a székelyek hagyományos székeikbe letelepedetten éltek már a teuton lovagoknak a Barcaságba történt behívása előtt (1211). Ők az erdélyi püspökség fennhatósága alá tartoztak, amint ez kitűnik egyebek mellett abból is, hogy Vilmos, erdélyi püspök a teuton lovagok földjére emigrált székelyek egykori egyházi adóját is magának követelte.³ Nem kizárt, hogy azoknak a székelyeknek egyes csoportjai, akiket a Barcaságba látunk áttelepedni, a Tatros völgyébe is átjutottak, a Kárpátok lejtőire, amelyek jobb védelmet biztosítottak a kunok gyakori támadásai ellen, még a teuton szerzeteseknek az ide történő bejövetele előtt. Másfelől, köztudott dolog az is, hogy a szászok II. Géza (1141–1161) uralkodása idején telepedtek le Erdélyben, aki több kiváltságot is biztosított a számukra, amelyek közül csupán azt az egyet említeném, amelyet II. András is megerősített, és amely kiváltság hozzásegítette a szászokat, hogy az egész ország területén megtelepedjenek: a szász kereskedőknek biztosított kedvezmények.

Kereskedőik szabadon közlekedhettek az egész országban, felmentést élvezve a vám- és minden egyéb adófizetési kötelesség alól.⁴ A kereskedésen kívül szorgalmas munkásaik bányakitermeléssel is foglalkoztak, innen a „bánya” szót tartalmazó erdélyi helynevek előfordulása⁵, ahol a szászok megtelepedtek. Nem kizárt, hogy a szászok, miután bizonyos erdélyi központokban megtelepedtek, átkelve a hegyeken, a Kárpátok külső íve mentén is szász kolóniákat hoztak létre, amire még a teutonok megjelenése előtt kerülhetett sor.

Így Iorga úr él a gyanúperrel, hogy „a szászok már 1200 táján kijöttek Erdélyből” Észak-Moldvába, amely terület ugyancsak védhetőbb volt a kunok támadásai ellen. „Különösen a Kárpátok íve és a Moldva folyó által bezárt szög területe vonzotta őket, amely fémekben igencsak gazdag volt, itt megtelepedvén megalapították Moldvabánya (a Moldva folyó melletti bánya) városát.”⁶ Mint ahogy az elkövetkezőkben is látni fogjuk, a szászok moldvabányai „honfoglalása”, még a teutonok bejövetele előtti időkben, nem is olyan elképzelhetetlen. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján mégis Moldva első katolikus kolóniái a teuton időkbeli adatolhatóak (1211–1226), ezért fel kell tételeznünk, az akkor már létező kolóniák esetében, hogy ezek megerősítést kaptak a teuton lovagok védelme alatt bejövő újabb kontingens által, vagy ahol nem létezett még telep, újak létesültek a teuton lovagrend védőpajzsa alatt.

A lovagrend történetéről szóló dokumentumok alapján a katolikusoknak a Kárpátok külső lejtőin történt első alászállását az 1211 és 1222 közötti időkbeli kell adatolnunk, mégpedig II. András 1222-ben kiállított diplomája alapján, amelyben helybenhagyja és megerősíti a teutonoknak 1221-ben kiállított adománylevelét. A teuton lovagrend védelme alatt a szász, magyar és székely telepesek ebben a periódusban megtelepedtek itt, a Kárpátokon túli területen (Moldvában és Munténiában), ahol a teutonok kővárakat és városokat hoztak létre.

Az ilyen jellegű emigráció nem lehetett a királynak tetsző dolog, több okból kifolyólag is, és az 1222-es diplomájában megtiltja a lovagrend területére irányuló további kitelepedéseket, parancsba adva, hogy a lovagrend elégedjék meg „a földjére eddig letelepedett lakosok számával”, „a mi országunk vendégeinek”, „a mi embereinknek”, írja a király, ezentúl többé nem engedélyezzük a lovagok földjére történő átköltözést. A továbbiakban nyilvánvalóvá válik, hogy a „hospites terrae nostrae” kifejezésen a szászokat, a „homines nostri” kifejezésen a magyarokat és székelyeket értette a király.⁸ – „Ungari vel siculi” – értelmezi e neveket az erdélyi püspök.⁹

Az emigráció azonban, mindezek ellenére, tovább folytatódik. A lovagok semmibe vették az 1222-es diplomában megszabott feltételeket, magukat függetlennek tudva a magyar király fennhatóságától, különösen a Kárpátok karéján kívüli területeken, így a katolikus kolóniák tovább gyarapodhattak és erősödhetek 1225-ig, amikor is

II. András, megelégtelve a lovagrend túlkapásait, elűzte őket, mivel nem tartották be az 1222-es diplomában előírtakat. Az 1223. január 12-i pápai rendelet alapján¹⁰ a teutonok területe fölül kirendelt főpap fennhatósága alá tartozott a Kárpátok ívén belül is, és ezen kívül is, a „transzalpin” zónában letelepedett katolikus lakosság, „közép és klérus”, amelynek lelki gondozása a barcasági főpap hatáskörét képezte.¹¹

Az elmondottak alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nemzetiségi szempontból a Moldvában létrehozott katolikus kolóniák lakói csupán a „hospites terrae nostrae”, tehát a szászok. Szóba kerül továbbá a „homines nostri” népség, tehát a magyarok és székelyek. Abból a tényből, hogy a „castrum munitissimum” keretébe tartozó kun betolakodók egy része feleségestől és gyermekestől felvette a katolikus hitet,¹² véleményünk szerint még nem beszélhetünk kun nemzetiségi kolóniáról Moldva területén. Ami a románokat illeti, ők nemcsak hogy nem voltak katolikus vallásúak, de a saját, nem egyesült, keleti vallásuk felvételére ösztönözték a katolikus szászokat és magyarokat is, mint ahogyan tudósít erről IX. Gergely pápa 1234. november 14-én kelt levele, amely megerősít bennünket mindabban,¹³ amit az első katolikus kolóniák etnikai viszonyairól eddig állítottunk.

A rendelkezésre álló dokumentumok lehetővé teszik, hogy Moldva teuton időkbeli katolikus klérusáról beszélhetünk. A Barcaság területén a teuton szerzetesek gondoskodtak arról, hogy elegendő számú lelkipásztor végezze a katolikus hívek lelki gondozását. 1223-ban „elég nagyszámú papság működött”, úgyhogy a pápának főpapot vagy dékánt kellett kineveznie, egészen addig, amíg a hívek száma annyira gyarapodik, hogy a római pápa püspököt állíthatott hivatalba.¹⁴

Ezek a papok egyik szerzetesrendhez sem tartoztak. Nem tartoztak a teutonokhoz, mivel ezek a Barcaság területén maradtak a rend elüldözése után is¹⁵; nem a dominikánusokhoz, hisz azok éppen hogy megtelepedtek Alba Regiában (ezt egy elkövetkező alkalommal részletesebben bemutatjuk); nem tartoztak a ferencesekhez sem, mivel ez a rend csupán 1228-ban lépett Magyarország földjére¹⁶, Moldvába pedig csak jóval később; a ciszterciákhoz sem, mivel ez a rend csak 1240-ben kapja kézhez a teuton lovagoktól elvett templomokat¹⁷; a Benedekrendiekéről és a premontreiekről még szó sem lehet; más rendek ekkor nem léteztek Magyarország területén.¹⁸ A barcasági papok a szekuláris (világi) klérushoz tartoztak.

A teutonok kiüldözése után ezek, élükön a főpapjukkal, konfliktusba keveredtek az erdélyi püspökséggel, amelyik rájuk is ki akarta terjeszteni fennhatóságát. E konfliktusnak köszönhetően megőrződött azoknak a világi papoknak a neve, akik 1235-ben még életben voltak: „Leo de Dubucha, Gotfridus de Aqua Calida, Nicolaus de Cormosbach, Conradus de Venetiis, Bernardus de

Debran, Hermannus et Gerlacus, sacerdotis de Sarcam”.¹⁹ Valamennyi világi pap lelkipásztori feladatkört is betöltött a transzalpin zónában, ugyanakkor a barcasági főpap vagy dékán alá is tartozott. A moldvai magyarok és szászok eltartották papjaikat. Így a kun püspökség megalapításakor (1227) „capellani et sacerdotis” (káplánok és papok) működtek itt, és a gazdag magyarok meg szászok közül sokan „jus patronatus”-szal rendelkeztek; egyes laikusok oly módon avatkoztak be a vallásos ügyekbe, hogy Robert de Strigoniussnak, a kun püspökség megalapítójának intézkedéseket kellett foganatosítania ellenük.²⁰

Azzal a következtetéssel zárjuk a barcasági és „hegyentúli” papokról szóló kis jegyzetünket, hogy a világi klérus képezi a moldvai katolikus egyház létrejöttének alapjait.

2. AZ ELSŐ MOLDAI KATOLIKUS KOLÓNIAK ÁLTAL BELAKOTT HELYSÉGEK

Hogyha azt a feladatot tűzzük ki célul, hogy megállapítsuk pontosan, milyen moldvai helységekre telepedtek az első katolikus kolóniák, a közvetlen források hiánya miatt eléggé nehéz helyzetbe kerülünk. Ahhoz, hogy határozott álláspontra jussunk, mégis elegendő ismerv áll a rendelkezésünkre.

Legelőször is, megalapozottnak látszik az a megállapítás, hogy a régi Tatros zónának a székelységi magyarokkal történt első betelepítése a teutonoknak a Kárpátokon túli terjeszkedési korszakára tehető (1211–1225). Valóban, e terület toponímiája nagy határozottsággal utal arra, hogy a Kárpátok moldvai lejtőit a székelyek a román betelepítés előtti időkben foglalták el, legalábbis, ami a nagyobb tömegekben történő betelepítést illeti. Ennek a területnek a toponímiájából kikövetkeztethető argumentációt elég részletességgel tárgyalja Radu Rosetti úr a Román Akadémia Évkönyvében.²¹ Az elkövetkezőkben röviden összefoglaljuk a Rosetti úr által előterjesztett argumentáció lényegi vonatkozásait.

Ha Észak-Moldvából ereszkedünk le déli irányba a Kárpátok lejtőin, Szucsáva és Nyámc megyékből Bákó megyén át Putna megyéig, és azokat a helyneveket tesszük vizsgálat tárgyává, amelyeket a románság adott a történelmi Magyarországot Moldvától elhatároló havasoknak, néhány szembeötlő és érdekes következtetésre jutunk a megoldásra váró problémát illetően.

„A Szucsáva és Nyámc megyék román parasztsága által a Moldvát a történelmi Magyarországtól elhatároló havasoknak adott elnevezéseket illetően²² leszögezhetjük, hogy ezek szinte kivétel nélkül román eredetűek²³, ezen havasok megnevezéséhez a magyarok nem rendelkeznek saját nyelvi megfelelővel, román szavakat használnak, mint ahogy ez kiténik a hivatalos toponímiákból: a Dealul Verde magyar megfelelője: Djálul Verde, a Drăgoiasa pedig Dragojásza.

„Azonban – folytatja eszme-futtatását a történész – amint a régi Tatros vidékének határához érünk, szinte

kivétel nélkül csak magyar elnevezésekkel találkozunk, amelyeket a románok is átvettek, és ezeknek – többségükben – nincs is román változatuk.²⁴ Így: Tarhaoş = Tarhavas, Aldamaş = Áldomás, Apahaoş = Apa-Havas, Cherebie = Kerek-Bükk, Şolintar = Súlyom-tár, Muieruş = Magyaros, Nemira-Mare = Nagy-Nemere²⁵, Nemira-Mică = Kis-Nemere, Miches = Mikes, Şandru-Mic = Kis-Sándor, Şandru-Mare = Nagy-Sándor, Cheşchieşul = Kecskés, Haloşul = Halas stb.

Ha azonban Putna megye határáig eljutottunk, a régi határ havasainak nevei többségükben újra román nyelvévé válnak. Ezenkívül Rosetti úr leszögezi, hogy a magyar elnevezések nem csupán a határ-havasok nevére szorítkoznak, hanem az egész régi Tatros vidéke számos magyar helynévvel tarkított... Jellegzetes jelenség, hogy ahol manapság mutatóban sincs magyar lakosság, mint például Mănăstirea Caşinului (Kázonmonostor) helységben, a Kázon vizébe ömlő patakok elnevezései a következők: Calasăul, Haloşul-Mic és Haloşul-Mare, hasonlóképpen a patakok fölé magasodó hegyek: Calasăul, Haloşul-Mic és Haloşul-Mare.

Căiuţul (Keiutzul) községbe a pralėjai (Pralea) magyar kolóniát a XIX. század elején telepítették, azonban a Căiuţul-Mic, Căiuţul-Mare patakok nevei (Kőutz = Köves) már a XVII. századi dokumentumokban is fellelhetők.²⁶

E tények alapján Rosetti úr leszögezi: „Ez a jórészt magyar toponímia csupán annak tudható be, hogy a szóban forgó helységek helyneveiket a magyaroktól kapták, és hogy a románok, akik a magyarok után telepedtek be, itt már magyar helyneveket találtak. Sok régi magyar helynevet minden bizonnyal románokra cseréltek át, ennek ellenére bizonyos számuk megőrizte régi magyar formáját napjainkig. Számomra több mint valószínű, hogy a (román – a ford. megj.) honfoglalás előtt a később Tatros vidékének nevezett területet legalább részben magyarok lakták.”²⁷

Amíg a magyarok, akik az erdélyi Székelységről érkeztek Moldvába, és többségükben a Kárpátok lejtőin, a gyönyörű Tatros völgyében telepedtek meg, magyar elnevezéseket adva az általuk megalapított helységeknek, a szászok népes kolóniái a Moldva folyó felső folyását követve ereszkedtek alá, és egyre inkább egyetlen helyen összpontosulva rövidesen egy szép szász várost alapoztak meg, egy erős katolikus központot, Moldva legelső fővárosát, Moldvabányát (Baia). A szászok által a Moldva folyó bal partján alapított város a folyótól vette kölcsön mind a latin, mind pedig a szász elnevezését.

Nagy jelentőséggel bír, hogy ismerjük Moldvabányának a történelem során viselt különböző elnevezéseit, mivel ezen a kutatáson alapul a Civitas Moldaviensis katolikus érsekségének a lokalizációja, amellyel történetünk során

A moldvabányai katolikus templom romjai

foglalkozunk. Mielőtt azonban Moldvabánya régi elnevezéseinek és eredetének a tanulmányozásába fognánk, próbáljuk meg felsorakoztatni a szászok által Moldva területén alapított többi helységeket, amelyeket helyelközzel a magyarokkal közösen laktak.

A Moldva folyó jobb partján, nem messze Moldvabányától, Cornul Luncii irányában található Sasca nevű helység, amelynek eredetére elnevezése is rávall, és amelyet a mi szlavón (ószláv) nyelvű forrásaink is megerősítenek.²⁸ Meggyőződésünket, hogy éppen abból a korból datált szász falualapításról beszélhetünk, amelyről szó van, Auner K. úr is megerősíti.²⁹ Ebből a korból származó szász helységalapítás eredménye kell hogy legyen Neamț is, ahol minden bizonnyal a teuton lovagok emelték azt a ragyogó várat, amelyet a mai napig Teuton- vagy Neamț várának neveznek, és ahonnan, minden valószínűség szerint, a teuton szerzet lovagjai adminisztrálták felső-moldvai kolóniáikat, és gondoskodásuknak köszönhetően békés és virágzó fejlődés bontakozhatott ki.

A fentnevezett vár védelmezte az Erdély területén lévő Beszterce és Radna nevű szász telepeket is. Írjuk ide Neamț területének toponímiáit is: Neamț-hegy, Neamț-folyó, Nemțișor-patak, Târgu-Neamț (Neamcvásár), Piatra-Neamț, Neamț megye stb. Bandinus is feljegyezte, hogy Târgu-Neamț a múltban erős szász központ lehetett: „Hoc oppidum olim soli Saxones incolebant, qui auctoritate simul et pecunia multum valebant; quinque templa eo tempore hic floruisse commemorant.”³⁰

Úgy tűnik, Piatra-Neamțnak is ebből az időből datálható katolikus alapítványnak kell lennie, azonban ezt a magyarok hozták létre, a múltban kizárólag csak magyarok lakták, és Karácsonkő néven szerepel, amely – Bandinus szerint – „olim erat mere Ungaricum”.³¹ Cotnarról is azt tartja a helyi tradíció, és Bandinus is megerősít ebben, hogy az első moldvai fejedelemség idejéből származik, amikor Moldva még a Magyar Korona vazallusa volt.³²

A Vráncai hegyekben emelt Karácsony várának régi romjai és neve is, amely a teuton lovagok Cruceburg elnevezéseit idézi, a teuton szerzetnek ebben az időben keletkezett váraira emlékeztetnek.³³ Ott, a Milcov-folyó mentén emelkedett a latin feljegyzésekben is megörökített Milcovia (Civitas Milcoviensis, Civitas de Mylco), amelyet a tatárbetörés törölt el a föld színéről 1241-ben, az első román környezetben létrejött katolikus püspökség.

Mivel Milcovia város fennállását a korabeli dokumentumok megőrizték, csupán a település helyének a behatárolása problematikus. A legkielégítőbb lehetőség, hogy a néhai város azonos helyen állhatott a Vráncai hegyekben elterülő Crăciuna pe Milcov hellyel, amelynek neve ugyancsak a teuton időkből származó Kreuzburgokra emlékeztet. Legelőször egy egyszerű kis vár lehetett, majd miután Teodorich kun püspök ide költöztette a székhelyét, Milcovia névvel városi státuszt kapott, mint ahogy a római kúria ezt megkövetelte.³⁴ A nép körében

azonban a Kreuzburg elnevezés őrződött meg, és a mostani Crăciuna helynév is innen eredeztethető.³⁵ A fent említettek az első és legfontosabb katolikus helységek Moldva területén.

Fordította: Bartha György

1. In Ioan Ferent: *Începuturile bisericii catolice din Moldova*. Ediție îngrijită de pr. Prof. Dr. Eduard Ferent, Sapiența, Iași, 2004. 61–71.
2. Hurmuzaki–Densușianu: *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I. 1199–1345. București, 1887. 132., 105. sz. București, 1887.; egyike a számunkra legfontosabb dokumentumoknak (a továbbiakban: *Documente*).
3. Idem 664.: „quod si Ungaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et ecclesiae nostrae in decimis teneantur responderi”.
4. Idem 85. 62. sz.: „mercatores eorum ubicumque voluerint in regno nostro sine tributo vadant et revertantur”.
5. L. „Baie” szócikkét a Román Nyelv Szótárban (Dicționarul limbii române), amelyet jelenleg a Román Akadémia (Acad. Rom.) tesz közzé.
6. N. Iorga: *Istoria românilor*. București, 1919. 72.
7. *Documente*, 1. 75.: „homines quoque nunc terram inhabitantes praedictam ad eorundem fratrum servitium et domus eorum utilitatem sine requisitione liberos dimisimus, ita ut si aliqui de caetero de nostris hominibus sive hospitibus terrae nostrae pertinentibus ad ipsos transmigraverint, statim... expellant”.
8. Ez e szavak egyedüli autentikus értelmezése, amiről bárki meggyőződhet, aki az akkori időszak királyi diplomáit tanulmányozza.
9. Idem 64.: „Ungari vel Siculi”.
10. Idem 1. 80–81., 58. sz.
11. Idem 1. 88., 65. sz. A pápa levele a „barcasági és a hegyentúli területek” főpapjához: „Archipresbitero terrae Boze et ultra montes nivium. Gerentes de clero et populo terrae Borze et ultra montes nivium... curam et sollicitudinem specialem...” L. továbbá 66. sz.: „archipresbitero et clero ac populo terrae Bozo et ultra montes nivium”.
12. Idem 118., 122., 123.
13. Idem 132.
14. Idem 80., 58. sz.
15. Idem 136., 107. sz. és 136., 108. sz.
16. Dr. Pfeiffer N.: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz*. Zürich, 1913.
17. A forrás helye: *Chronica anonyma fratrum minorum Germaniae*, ed. Carey, *Analecta Franciscana I*, Quaracchi 1885. 288.
18. *Documente*, 184., 141. sz.
19. Dr. Pfeiffer N. p. 6–7.
20. *Documente*, 138., L. ezenkívül: 136–137., 107.sz.: „Decanus et sacerdotes de terra Burze”.
21. 1234-ben a pápa ezt írja a kunok püspökének: „Strigoniensis Archiepiscopus, tunc in provincia Cumanorum apostolicae sedis legatus... perpetuo statuit observari, quod nulli laico, patronis exceptio, in ecclesiis tuae diocesis praesentare liceat capellanos, et sacerdotes habeant decimarum”.
22. Ser. II. XXVII. kötet, *Memoriile Secției Istorice*, București, 1905. 248–251.
23. Radu Rosetti írása 1905-ből: *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*. In *Analele Academiei Române*. Seria II. XXVII. kötet, Mem. Secț. Ist., București, 1905.
24. Idem 249.
25. Idem 250.
26. A Nemere név jelentése a székely dialektusban: északi szél! L. dr. Ballagi Mór: *Magyar és német szótár*. Budapest, 1890. Nemere.
27. Idem 251.
28. Idem
29. Hașdeu B.: *Arhiva istorică a României I*. București, 1865. 1. 102.
30. C. Auner: *Episcopia de Baia*. *Revista Catolică*, IV. 1915. 89–90.
31. *Codex Bandinus*. Ed. V. A. Ureche, extras din *Analele Academiei Române*. II. kiadás XVI. kötet, Mem. Secț. Ist. București, 1895. 66., 2. sz.
32. Idem 61. 1. sz.
33. Idem 78.: „cum antiquitus haec provincia regi Hungariae esset tributaria”.
34. D. Onciul: *Originile principatelor române*. București, 1899. 93.
35. *Documente I*. 2. 160.
36. C. Auner: *Episcopia Milcoviei*. *Revista Catolică*, 1. 1912. 544. Idem: *A româniilor magyar telepek történeti vázlat*. Temesvár, 1908.

Descălecarea primelor colonii catolice în Moldova¹

1. FORMAREA PRIMELOR COLONII CATOLICE ÎN MOLDOVA

La trecerea cavalerilor teutoni în Muntenia și Moldova, Românii din aceste părți nu erau uniți cu Sfântul Scaun. Țineau așa de morțiș la legea lor, încât nici călugării teutoni, nici dominicanii nu i-au putut converti la religia catolică; ba mai mult, ei atrăgeau la legea lor și pe catolicii unguri și sași, care, venind din Ardeal, „se făceau un singur popor cu acești valahi”, după cum ne asigură o scrisoare papală din 14 noiembrie 1234², asupra căreia vom reveni. Astfel sând lucrurile, se impune de la sine problema originii Bisericii Catolice din Moldova.

Nu se poate tăgădui că formarea *primelor* colonii catolice în Moldova a întâmpinat unele greutăți. Pe de o parte e sigur că *secuii* erau stabiliți în cunoscutele lor „scaune” înainte de chemarea cavalerilor teutoni în Țara Bârsei (1211). Ei erau sub jurisdicția bisericească a episcopului Transilvaniei, după cum reiese, între altele, din faptul că episcopul Guilelm al Transilvaniei își rezerva dijmele secuilor, care emigrau în țara cavalerilor teutoni³.

Nu este exclus ca acești *secui*, pe care îi vedem trecând în Țara Bârsei, să fi trecut și în valea Trotușului, pe coasta carpatină mai apărută de incursiunile cumanilor, și aceasta încă înainte de venirea călugărilor teutoni. Pe de altă parte, e cunoscut că *sașii* s-au stabilit în Ardeal sub Géza al II-lea (1141–1161), primind de la acesta mai multe privilegii, între care relevăm unul, confirmat apoi și de Andrei al II-lea, privilegiu menit să ajute la răspândirea sașilor prin țară și să încurajeze negoțul întreprins de comercianții lor.

Neguțătorii lor aveau drum liber în toată țara, fără a fi supuși la vamă sau la alte taxe⁴. Pe lângă negoț, harnicii lucrători se mai îndeletniceau cu exploatarea minelor, numite în vechime „băi”⁵ de aceea îi vedem așezându-se în Ardeal în asemenea „băi”. Nu este exclus ca sașii, după ce s-au stabilit în diferite centre din Ardeal, să fi trecut munții, spre a întemeia colonii săsești și dincoace de brâul Carpaților, și anume încă înainte de trecerea teutonilor prin aceste părți.

Astfel, domnul Iorga bănuiește că „încă de pe la 1200, sașii veniseră din Ardeal” în Moldova de nord, mai scutită de incursiunile cumanilor. „Ispitiți de bogățiile în metale ale acestui unghi dintre Carpați și apa Moldovei, ei se așezară, întemeind și un oraș, care se numea Baia Moldovei sau Baia de lângă apa Moldovei”⁶. După cum vom vedea în alt loc, o descălecarea a sașilor la Baia Moldovei încă înainte de venirea cavalerilor teutoni nu e lipsită de probabilitate.

Pe baza documentelor însă, primele colonii catolice din Moldova au fost atestate în epoca teutonă (1211–1225), așa că trebuie să admitem, în cazul coloniilor existente deja, că ele au fost întărite prin contingente noi venite sub ocrotirea cavalerilor teutoni; iar dacă n-au existat, ele au fost înființate tot sub ocrotirea ordinului cavaleresc al teutonilor.

După documentele privitoare la istoria acestui ordin, prima coborâre cunoscută a catolicilor pe povârnișul de dincoace al Carpaților trebuie datată între anii 1211 și 1222, după cum se poate deduce din diploma lui Andrei al II-lea din 1222, prin care confirmă și mărește dania făcută teutonilor în 1211. Sub ocrotirea cavalerilor, coloniștii sași, unguri și secui se stabileau, în acest răstimp, dincoace de Carpați, în Muntenia și Moldova, unde teutonii au înălțat cetăți și orașe de piatră.

Asemenea emigrări nu erau, din mai multe motive, pe placul regelui, care oprește, în diploma din 1222, emigrările ulterioare în teritoriul ordinului, hotărând ca acesta să fie mulțumit cu „oamenii care locuiesc acum în acea țară”⁷; „oaspeții țării noastre”; „oamenii noștri”, zice regele, nu mai au voie să treacă în țara cavalerilor. E lămurit însă că prin hospites terrae nostrae se înțeleg sașii, iar prin homines noștri, ungurii și secuii.⁸ Ungari vel Siculi, cum îi numea episcopul Transilvaniei⁹.

Emigrările însă n-au încetat. Cavalerii au nesocotit condițiile impuse în diploma din 1222, socotindu-se, mai ales dincoace de Carpați, independenți de regele Ungariei; astfel, coloniile catolice au crescut și s-au întărit mai departe până în 1225, când Andrei al II-lea îi alungă pe cavalerii teutoni tocmai pentru că nu respectau condițiile diplomei. De fapt, arhiepiscopul pus de Sfântul Scaun, prin ordinul dat la 12 ianuarie 1223¹⁰, peste țara teutonilor, avea și dincoace de munți popor catolic sub jurisdicția sa; și dincoace de Carpați, în Țara Transalpină, e vorba de „popor și cler”, care depinde în cele spirituale de arhiepiscopul din Țara Bârsei¹¹.

Din cele spuse putem trage concluzia și în ceea ce privește naționalitatea coloniilor catolice înființate în Moldova; e vorba doar de hospites terrae nostrae, iar aceștia sunt sașii. E vorba, apoi, de homines noștri, iar aceștia nu pot fi decât ungurii și secuii. Din faptul că la castrum munitissimum, o parte din cumanii năvălitori primiseră credința catolică împreună cu soțiile și copiii lor¹², credem că nu se poate încă vorbi de o colonie catolică de naționalitate cumană în Moldova.

Cât despre români, ei nu numai că nu erau catolici, dar îi atrăgeau și pe sașii și pe ungurii catolici la legea lor răsăriteană neunită, după cum ne informează o scrisoare a papei Grigorie

al IX-lea din 14 noiembrie 1234, scrisoare care confirmă tot ce am spus până acum¹³ despre naționalitatea primelor colonii catolice în Moldova. Documentele ne permit să vorbim și despre clerul catolic din Moldova în epoca teutonă. În Țara Bârsei, călugării teutoni s-au îngrijit ca populația catolică să aibă preoți suficienți. În 1223 era „un număr destul de mare de preoți”, așa că papa trebuia să le dea un arhiepiscop sau decan, până când numărul credincioșilor va fi așa de mare, încât Pontiful Roman să poată prevedea și un episcop¹⁴.

Preoții aceștia nu aparțineau nici unui ordin religios: nu ordinului teuton, căci ei rămân în Țara Bârsei și după alungarea acestui ordin¹⁵; nu ordinului dominican, căci acesta abia se stabilea atunci la Alba-Regală, după cum vom arăta cu alt prilej; nu ordinului franciscan, căci acesta n-a intrat în Ungaria decât în 1228¹⁶, iar în Moldova, mult mai târziu; nu ordinului cistercic, căci acesta abia în 1240 primește bisericile care au aparținut odată cavalerilor teutoni¹⁷; despre benedictini și premonstratenzi nici nu poate fi vorba; alte ordine nu existau atunci în Ungaria¹⁸. Preoții din Țara Bârsei aparțineau clerului secular.

După alungarea teutonilor, ei, în frunte cu arhiepiscopul lor, au intrat în conflict cu episcopul Transilvaniei, care voia să-și extindă jurisdicția și asupra lor. Cu acest prilej ni s-a păstrat și numele acelora care, în 1235, mai erau în viață: „Leo de Dubucha, Gotfridus de Aqua Calida, Nicolaus de Cormosbach, Conradus de Venetiis, Bernardus de Debran, Hermannus et Gerlacus, sacerdotes de Sarcam”¹⁹.

Tot preoți seculari erau și păstorii sufletești din Țara Transalpină, supuși aceluiași arhiepiscop sau decan din Țara Bârsei. Ungurii și sașii din Moldova îi întrețineau pe preoții lor. Astfel, la înființarea episcopiei cumane (1227) se aflau aici capellani et sacerdotes, și mulți dintre ungurii și sașii bogăți aveau jus patronatus; unii laici se amestecau în asemenea chip în afacerile bisericești, încât Robert de Strigoni, întemeietorul episcopiei cumane, a trebuit să ia măsuri împotriva lor²⁰.

Încheiem aceste mici notițe despre preoții din Țara Bârsei și din țara „de dincoace de munți”, relevând faptul că la începutul Bisericii Catolice din Moldova stă clerul secular.

2. LOCALITĂȚILE DIN MOLDOVA OCUPATE DE CELE DINTÂI COLONII CATOLICE

Dacă e vorba să stabilim în care localități anume din Moldova s-au așezat primele colonii catolice, problema devine mai grea, din lipsa documentelor directe. Avem totuși destule indicii, pentru a ne putea forma o judecată întemeiată.

Mai întâi, pare sigur că prima colonizare a vechiului ținut al Troțușului cu unguri din Secuime trebuie plasată în epoca expansiunii teutone în partea de dincoace a Carpaților (1211–1225). Într-adevăr, toponimia acestui ținut pare a arăta cu siguranță că povârnișul moldovenesc al Carpaților a fost colonizat de secui înainte de venirea românilor, cel puțin în mase mai mari în acele părți. Argumentul derivat din această toponimie a ținutului a fost expus mai pe larg de domnul Radu Rosetti în Analele Academiei Române²¹. Vom trata

pe scurt temeiul argumentului expus de domnul Rosetti. Coborându-ne sub poalele Carpaților din nordul Moldovei spre sud, din județul Suceava și Neamț prin județul Bacău până în județul Putna, și cercetând numirile date de țărani români munților care alcătuiau vechiul hotar între Moldova și Ungaria, vom ajunge la niște concluzii, pe cât de bătătoare la ochi, pe atât de interesante, pentru problema a cărei rezolvare o căutăm.

„Numirile întrebuițate de țărani români din județul Suceava și Neamț, pentru a desemna munții care alcătuiesc²² hotarul dintre Moldova și Ungaria, sunt aproape exclusiv românești”²³; pentru multe din aceste numiri, ungurii n-au traducerii în limba lor, ci întrebuițează cuvintele românești, după cum reiese din toponimia lor oficială; astfel Dealul-Verde e redat prin Djálul-Verde, iar Drăgoiasa prin Dragojásza.

„Însă, continuă distinsul istoric, îndată ce ajungem la hotarul vechiului ținut al Troțușului, găsim aproape numai numiri ungurești, și aceste numiri sunt întrebuițate și de români care, pentru cele mai multe, nu posedă traduceri românești”²⁴. Așa avem: Tarhaoș = Tárhavas, Aldamaș = Áldamás, Apahaoș = Apa-Havas, Cherebie = Kerek-Bük, Șolintar = Sólyom-tár, Muieruș = Magyaros, Nemira-Mare = Nagy-Nemere²⁵, Nemira-Mică = Kis-Nemere, Miches = Mikes, Șandru-Mic = Kis-Sándor, Șandru-Mare = Nagy-Sándor, Cheșchieșul = Kecskés, Haloșul = Halas etc.

Însă dacă ne coborâm de aici în județul Putna, numirile munților de la hotarul vechi redevin în mare majoritate românești. În afară de aceasta, domnul Rosetti mai semnalează că „asemenea numiri ungurești nu se mărginesc la munții de pe graniță, ci găsim întreaga întindere a fostului ținut al Troțușului presărată cu numeroase numiri ungurești... Caracteristic este că în localități unde astăzi nu mai sunt unguri deloc, de exemplu în comuna Mănăstirea-Cășinului, găsim, pe lângă apa Cășinului (Kászón), pâraiele Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare, munții Calasăul, Haloșul-Mic și Haloșul-Mare.

În comuna Căiuțul, colonia ungurească din Pralea a fost adusă la începutul veacului al XIX-lea, iar pâraiele Căiuțul-Mic și Căiuțul-Mare (Köucz = Pietros) poartă aceste denumiri în documentele veacului al XVII-lea”²⁶. Pe baza acestor fapte, domnul Rosetti conchide: „Această toponimie, în mare parte ungară, nu poate fi atribuită decât faptului că localitățile în discuție au primit numirile lor de la unguri, și că românii, venind în ele după unguri, le-au găsit botezate ungurește. Multe din vechile denumiri ungurești au fost, fără îndoială, înlocuite prin altele românești, dar un număr destul de însemnat s-a păstrat până astăzi. Mi se pare mai mult decât probabil că înainte de descălecarea, ceea ce mai târziu s-a numit ținutul Troțușului era locuit, cel puțin în mare parte, de unguri”²⁷.

Pe când ungurii ce veneau din Secuimea Ardealului în Moldova se așezau în mare parte la poalele Carpaților în frumoasa vale a Troțușului, botezând ungurește localitățile ocupate de dâșii, colonii numeroase de sași se lăsau pe malurile Moldovei superioare, concentrându-se tot mai mult

într-un punct, din care va răsări în curând un frumos oraș săsesc, un puternic centru catolic și prima capitală a Moldovei: Baia. Orașul ridicat de sași pe malul stâng al râului Moldova și-a împrumutat de la acesta numele german și latin.

E de mare însemnătate să cunoaștem diferitele numiri date pe vremuri orașului Baia, căci pe această cercetare se întemeiază localizarea episcopiei catolice din Civitas Moldaviensis, de care ne vom ocupa în decursul istoriei noastre. Înainte însă de a trece la cercetarea numirilor vechi și a originii orașului Baia, să continuăm cu înșirarea celorlalte localități catolice înființate în Moldova de sașii din Ardeal, amestecați ici-colo cu unguri.

Pe malul drept al Moldovei, nu departe de Baia, înspre Cornul Luncii, se află localitatea Sasca, a cărei origine se cunoaște după numele ei, pe care-l întâlnim în vechile noastre documente slavone²⁸. Credem, împreună cu domnul Auner C.,²⁹ că avem de a face cu o fundație săsească din epoca despre care vorbim. Tot fundație săsească din acea epocă trebuie să fie și Neamțul, unde cavalerii teutoni au ridicat formidabila cetate *care* poartă până astăzi numele de Teuton sau Neamț, și de unde, după toate probabilitățile, cavalerii ordinului teuton administrau coloniile din Moldova superioară, făcându-le posibilă, prin ocrotirea lor, o dezvoltare pașnică și înfloritoare.

Cetatea îi apăra totodată și pe sașii de la Bistrița și Rodna din Ardeal. Să se noteze apoi toponimia acestui ținut: Muntele-Neamț, râul Neamț, pârâul Nemțișor, Târgu-Neamț, Cetatea-Neamț, Pietra-Neamț, județul Neamț. Și Bandini observă că Târgu-Neamț era în vechime un puternic centru săsesc: Hoc oppidum olim soli Saxones incolebant, qui autoritate simul et pecunia multum valebant; quinque templa eo tempore hic floruisse commemorant.³⁰

Se pare că și Pietra e o fundație catolică din acea epocă, dar de origine unguerească, fiind locuită în vechime numai de unguri și purtând numele de Kracsonkó, care olim erat mere Ungaricum, după mărturia lui Bandini³¹. Cotnarii, după tradiția locală, conservată de același Bandini; au fost întemeiați în timpul primului voievodat moldovenesc, pe când acesta mai aparținea de coroana Ungariei³².

Cetatea Crăciuna din munții Vrancei, cu ruine de cetate veche și cu nume ce amintește Cruceburg-urile cavalerilor teutoni, trebuie să fie și ea o fundație din acea vreme a ordinului teuton³³. Acolo, pe râul Milcov, a trebuit să se ridice orașul dispărut la năvălirea tătarilor, Milcovia, Civitas Milcoviensis, Civitas de Mylco al documentelor latinești, reședința primului episcopat catolic între români, distrusă de tătari în 1241.

Existența orașului Milcovia fiind dovedită prin documentele vremii, rămâne numai problema localizării acestui oraș. „Probabilitatea cea mai satisfăcătoare e că acest oraș să fie identic cu Crăciuna pe Milcov, în munții Vrancei, un nume care amintește Kreuzburgurile din timpul cavalerilor teutoni. Mai întâi era o simplă cetățuie, iar când Teodorich (episcopul cumanilor) și-a fixat acolo reședința, ea va fi fost ridicată la rangul unui oraș, sub numele de

Milcovia, după cum era obiceiul curiei romane³⁴. În popor însă a rămas numele de Kreuzburg, de unde cu timpul s-a transformat în Crăciuna”³⁵.

Acestea sunt primele și principalele localități catolice din Moldova.

1. In Ioan Ferent: *Începuturile bisericii catolice din Moldova*. Ediție îngrijită de pr. Prof. Dr. Eduard Ferent. Sapientia, Iași, 2004. 61–71.

2. Hurmuzaki–Densușianu: *Documente privitoare la istoria românilor. Vol. I. 1199–1345*. București, 1887. p. 132., nr. 105. București, 1887.; e unul din documentele cele mai importante pentru noi. (în continuare: *Documente*)

3. Idem p. 664.: „quod si Ungaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et ecclesiae nostrae in decimis teneantur respondere”.

4. Idem p. 85. n. 62.: „mercatores eorum ubicumque voluerint in regno nostro sine tributo vadant et revertantur”.

5. Vezi articolul „Baie” în *Dicționarul limbii române*, care se publică acum de Acad. Rom.

6. Nicolae Iorga: *Istoria românilor*. București, 1919. 72.

7. *Documente*, 1 p. 75.: „homines quoque nunc terram inhabitantes praedictam ad eorumdem fratrum servitium et domus eorum utilitatem sine requisitione liberos dimisimus, ita ut si aliqui de caetero de nostris hominibus sive hospitibus terrae nostrae pertinentibus ad ipsos transmigraverint, statim... expellant”.

8. Aceasta este unica și adevărata interpretare a acelor cuvinte, după cum se poate convinge oricine, citind diplomele regale din acea epocă.

9. Idem p. 64.: „Ungari vel Siculi”.

10. Idem 1 p. 80–81., nr. 58.

11. Idem 1 p. 88., nr. 65. Scrisoarea papei către arhiepiscopul „din Țara Bârsei și Țara Transalpină”: „Archipresbitero terrae Boze et ultra montes nivium. Gerentes de clero et populo terrae Borze et ultra montes nivium... curam et sollicitudinem specialem...” Vezi și n. 66.: „archipresbitero et clero ac populo terrae Bozo et ultra montes nivium”.

12. Idem p. 118., 122., 123.

13. Idem p. 132.

14. Idem p. 80., nr. 58.

15. Idem p. 136., nr. 107. și p. 136., nr. 108.

16. Dr. Pfeiffer N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz. Zurich, 1913.

17. Dovada e luată din *Chronica anonyma fratrum minorum Germaniae*, ed. Carey, Analecta Franciscana I, Quaracchi 1885. 288.

18. *Documente*, p. 184. n. 141.

19. Dr. Pfeiffer N. o. a., p. 6–7.

20. *Documente*, p. 138. Vezi și p. 136–137., nr. 107.: „Decanus et sacerdotes de terra Burze”.

21. La 1234, papa scrie către episcopul Cumanilor: „Strigoniensis Archiepiscopus, tunc in provincia Cumanorum apostolicae sedis legatus... perpetuo statutum observari, quod nulli laico, patronis exceptio, in ecclesiis tuae diocesis praesentare liceat capellanos, et sacerdotes habeant decimarum”.

22. *Ser. II*, vl. XXVII, Mem. Sect. Ist., București, 1905. 248–251.

23. Radu Rosetti scria la 1905. Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova. In *Analele Academiei Române. Seria II. Vol. XXVII. Memoriile secției istorice*. București, 1905.

24. Idem p. 249.

25. Idem p. 250.

26. Cuvântul Nemere în dialectul secuiesc e echivalent cu vântul de nord. Vezi Dr. Ballagi Mór: *Magyar és német szótár*. Budapest, 1890. Nemere.

27. Idem p. 251.

28. Idem p. cit.

29. Hașdeu B.: *Arhiva istorică a României I*. București, 1865. 1. p. 102.

30. C. Auner: Episcopia de Baia. *Revista Catolică*, IV. 1915. 89–90.

31. *Codex Bandinus*. Ed. V. A. Ureche, extras din *Analele Academiei Române. Seria II. Vol. XVI. Memoriile secției istorice*. București, 1895. p. 66., nr. 2.

32. Idem p. 61, nr. 1.

33. Idem p. 78.: „cum antiquitus haec provincia regi Ungariae esset tributaria”.

34. D. Onciul: *Originile principatelor române*. București, 1899. 93.

35. *Documente I*, 2. p. 160.

36. C. Auner: Episcopia Milcoviei. *Revista Catolică*, 1.1912. 544. Idem: *A României magyar telepek történeti vázlatja*. Temesvár, 1908.

A hejgetés¹

A magyar kutatók az egyik legrégebbi, samanisztikus elemeket tartalmazó rítusnak tartják a moldvai csángó magyarok körében élő *hejgetést*, mely a magyar nyelvterület nyugati peremterületén élő *regölés* keleti párhuzama, voltaképpen nagy zajkeltéssel, dobzenével és alakoskodással járó, jellegzetes újévköszöntő népszokás. Diószegi Vilmos impozáns összehasonlító anyag segítségével azt bizonyította, hogy a több magyar rítusénekekben is előforduló *haj/hej* szó régi sámánének maradványának tekinthető.² Pais Dezső a dunántúli regösénekekben előforduló *hajgatást* és az észak-moldvai Szabófalván lejegyzett *hejgetést* nyelvészeti példák segítségével szintén nagyon régi varázsénekeknek tartotta.³ Különböző nyelvészeti és etnológiai kutatások, eredmények után Diószegi Vilmos fogalmazta meg azt a véleményét, hogy az obi-ugor sámándob és sámánének neve, valamint a magyar *hajgatás/hejgetés* ugyanabból a szócsaládból származik.⁴ Demény István Pál még határozottabban azt vallotta, hogy a magyar táltosok egyik mágikus, rituális énektípusát hajdanán *hejgetésnek/hajgatásnak* nevezték.⁵

A folkloristák az elmúlt évszázadban három moldvai csángó faluban (Szabófalván, Lujzikalagorban és Klézsén) fedeztek fel magyar nyelvű *hejgetést*. Az első leírást Wichmann Györgynének köszönhetjük, aki még 1907-ben közölte helyszíni, szabófalvi gyűjtéséből származó rítusszövegét:

Keljetek fel bojérok,
gyujtsátok meg e gyortyákat,
nyisszátok ki ez ajtókat,
vesszétek meg e padakat,
adj Isztennek szent angyala!
Memből jöttünk, membe menünk,
lelketeket membe visszük,
testyeteiket fölbe tesszük;
gyió-fából koporsó,
leveliből borító,
z ágaiból legyező,
gyükeriből hangyázó.
Pusztaja pajta fedetlen,
háram beréb hat szemvel:
Aho...!⁶

A mennybemenést emlegető sorok párhuzamát Demény István Pál a magyar regösénekekben és a *Júlia szép leány* balladájában, valamint a román karácsonyi kolindákban találta meg.⁷

Az óesztendő estéjén gyakorolt szabófalvi rituális ének újabb változatait Kallós Zoltán gyűjtötte össze a második világháborút követő évtizedben:

1. Kellyetek fel, bojérok,
Gyusszátok meg gyortyákat,

Nyisszátok ki zéjtukat,
Vesszétek meg padakat,
Tösszétek pohárokat!

Gyiófából koporszó,
Leveliből borító,
Zágaiból legyező,
Gyükeriből hangyázó;
Pusztaja pajta fedetlen,
Három beréb hat szemvel,
Érva Bori aniótlan.⁸

2. Kellyetek fel, bojérok,
Sánnyátok ki ez éjtukat,
Gyujtsátok meg e faklyukat,
Tösszék meg pohárokat,
Vesszétek meg e padakat,
Eljöttek a hejgetők.
Adjanak, mit akarnak!
Inkább kérünk csuk minkát,
Sza műk köszöntjük sziepen,
Ledszik honnét adzsanak!
Mász időre gyét eljevünk,
Adjanak 'z Iszten egisszéget!⁹

Sajnos, a szabófalvi magyar nyelvű hejgetés szövege csak elhomályosult, elég nehezen értelmezhető, töredékes formában maradt fenn. Azonban egy kisebb részletének párhuzamát Kriza János 1863-ban Kolozsvárt megjelentetett *Székely népköltési gyűjteménye* őrizte meg:

Árva bornyú anyátlan,
Pusztaja pajta födetlen,
Három verébnek hat szöme,
Szenes csutak feteke.¹⁰

Weöres Sándor és Kallós Zsigmond ezt a székelyföldi találós kérdést hajdani, archaikus, pogány temetés leírásának vélte.¹¹ Demény István Pál a töredékesen fennmaradt hejgetőszöveg képeinek árnyaltabb megfejtését és értelmezését (Lükő Gáborhoz hasonlóan) csakis a kelet-európai (román, ukrán, bolgár) télközépi rítusénekek (pl. kolindák), köszöntők összehasonlító jellegű elemzésével látta megvalósíthatónak.¹²

A kutatók a Bákó környéki csángó települések közül csak Lujzikalagorban és Klézsén bukkanak ritmizálva előadott magyar nyelvű hejgetésre. A köszöntő csoport ebben a faluban általában 20-30 legényből állt. Az újesztendőt köszöntőket a *vatáfnak* nevezett kürtös vezette, akit a *hégető* vagy szövegmondó, egy dobos, egy *sültis* (furulyás), menyasszony és vőlegény, medvealakoskodó, valamint az ostorával hangosan pattogtató

fiú kísért el. Két legény tartotta kezében az úgynevezett *bikát*, amit harmadik társuk szólaltatott meg. Ez a rituális hangszer rendszerint egy kisebb túrós dézsából készült, melynek nyílását kifeszített bőrrel kötötték le. Az edény aljáról a bőrön át hosszabb lószórt vezettek át, amit ciberével megkent kézzel húzogattak, s így az bikához hasonló bögő hangot adott. Kalagorban rendszerint a kürtös kért engedelmet a háziaktól, majd a hégető a család ablakai előtt hangosan kiabálni kezdte a szövegét a furulya, a dob meg a bika halkabb kísérete mellett. Az ismétlődő refrének után a zenészek elhallgattak, s csak az ostorok hangos pattogása meg a legények hejgetése hallatszott.¹³

A köszöntő csoport tagjai a csángó falvakban (pl. Dormánfalván, Gorzafalván) dobok, furulyák, kürtök fülsiketítő zenéje mellett vonulnak, s a legtöbb szereplő az egész nap folyamatosan végzett szédítő erejű, forgó mozgástól rendszerint estére eksztatikus állapotba kerül. Amikor két ilyen köszöntő csoport találkozott az utcán, rendszerint szimbolikus vagy tettelegességig fajuló, reális küzdelem kezdődött közöttük. Megjegyezzük, hogy 2010. december 31-én Gorzafalván a „magyar” és a „román” legénycsapat tagjai között éppen a falu régi, római katolikus és újabb, ortodox része közötti átmeneti sávban alakult ki tömeges verekedés. Azóta Szilveszter és az újév első két napján nagyszámú rendőr kíséri a folyamatos fergeteges tánc és a nagy mennyiségű alkoholfogyasztás nyomán „transzállapotban” felvonuló maszkos legényseregek tagjait.

A XX. század második felében gyűjtött szövegek a csángó falvakban voltaképpen a románságnál újesztendő idején gyakorolt rituális ekehúzás (plușor) köszöntőjével egyeznek meg, ahhoz hasonlóan eléggé terjengősen mesélik el a búza élettörténetét, kezdve először a szántás-vetéstől az aratásig, majd az őrlésen, sütésen át egészen az új kenyér vagy a friss kalács elkészültéig. Az azonban érdekes tény, hogy a Bosnyák Sándor által közölt tömör klézsei változat olyan regös motívumokat is tartalmaz, melyek a lujzikalagori változatokból hiányoznak:

Mi nem innen jöttünk,
hat, hét országon túlról jöttünk,
elszakadt a bakancsunk,
elszakadt a kabátunk,
nincsen még kucsmánk es a fejünkben.
Ha münket behívátok,
egy kis kolbászval megkínálnátok,
egy jó kancsó bort az asztalra tennétek,
még ha adnátok egy kűs pénzt is,
hogy vegyünk vele bocskort,
vegyünk vele kabátot,
vagy kucsmát a fejünkbe, nagyon megköszönnénk.¹⁴

Ez a szövegegyes felbukkant a Gyimesben élő csángó harsogtatás köszöntőversében is:

Mi nem innét vagyunk,
Hanem onnét vagyunk,
Hol a málé akkoraszemű, mint egy dió.
Száz legény őrzi bottal,

Hogy a hangya el ne hordja,
Hajrá, gyerekek!

Ha béeresztenek, bécsiszegünk, bécsoszogunk,
Nyírfakéreg a bocskorunk,
Hajdinaszál a nadrágunk,
Mi szent István szolgái vagyunk,
Kinek füle s a lába lefagyott.
Messzi fődről jöttünk,
Nagyon megéheztünk.
Hajrá, gyerekek!¹⁵

A Tatros, Ojtoz, Tázló és Szeret folyók völgyében fekvő csángómagyar faluközösségek az utóbbi évszázadban fokozatosan átvették a szomszédos románság számos, újesztendőhöz kapcsolódó szokását is. Ebben az átmeneti fázisban előbb még magyar és román nyelven csendültek fel a szómágián alapuló, viszonylag újonnan adaptált szövegek. Majd a második világháborút követő évtizedekben a fiatalok ezt a szokást már csak az urálás szóval (lásd román urare 'köszöntés') nevezték meg, melynek szerkezetében a román rítusszövegek fokozatosan átvették a korábbi, magyar nyelvű köszöntők helyét.¹⁶ Érdekes ténynek tekintjük, hogy a kulturális és a nyelvi asszimiláció során átvett szokáselemeket a római katolikus vallású csángók nagyon sok faluban tovább éltették, mint a szomszédóságukban többségben élő, átadó ortodox románok.¹⁷

1. In Pozsony Ferenc: *Medvék, hejgetők, urálók. Voltak-e samanisztikus hagyományok a moldvai csángó falvakban? Kiállítási katalógus*. Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Zabola – Kolozsvár, 2018. 19–24.
2. Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 396–443.
3. Pais Dezső: Huj-huj-kaját. Hangutánzó, hangkifejező szavaink néhány ősi rokonságban levő csoportjáról. In uő. *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 44–46.
4. Diószegi Vilmos: Az obi-ugor sámándob eredetének kérdése. *Műveltség és Hagyomány*, V. 1963. 183.; uő. *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 123–133.
5. Demény István Pál: A hejgetés meg a sámánének. *Néprajzi Látóhatár*, III. 1994. 1–2. 135.
6. Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból (Szabófalváról). *Ethnographia*, XVIII. 4. 289–290.
7. Demény 1994. 146–147.
8. Kallós Zoltán: Hejgetés Moldvában. *Néprajzi Közlemények*, III. 1958. 1–2. 49–50.
9. Kallós 1958. 49–50.
10. Kriza János: *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény I.* Kolozsvár, 1863. 348.
11. Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel. Válogatás a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. A bevezető tanulmány és forrásjegyzék Kovács Sándor Iván munkája. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977. 30–32., 47.
12. Demény 1994. 149.
13. Kallós Zoltán: Hejgetés Moldvában. *Művelődés*, XXI. 12. 1968. 42.
14. Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. *Folklór Archivum* 12. Budapest, 1980. 129–130.
15. Pozsony Ferenc: Egy gyimesvölgyi köszöntővers szövegelemzése. In Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Kolozsvár, 1992. 149.
16. Pozsony Ferenc: Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár*, III. 1994. 1–2. 151.; Faragó József: A hejgetéstől az urálásig. Egy archaikus moldvai csángó-magyar népszokás elrománosodása és eltűnése. *Honismeret*, XXIV. 1996. 6. 56.; uő. A szabófalvi hejgetés emlékei. *Erdélyi Múzeum*, LVIII. 1–2. 94–103.
17. Pozsony 1994. 165.

A harmincadik tanévnyitó szentmise

A harmincadik tanévnyitó szentmisére hívtak meg 2019. szeptember 25-én a Csíkszeredában tanuló moldvai és kosteleki csángómagyar középiskolás diákok. A szentmisét a diákok lelki gondozója, a piarista Sárközi Sándor atya tartotta a Szent Ágoston-templomban.

Gyönyörű mise volt. A Xántusz Géza képzőművész által megálmodott és megalkotott, meghatóan szép oltár előtt felsorakoztak a ministráló diákok, az első sorokban pedig ott ültek népviseletben a diákkórus tagjai. Az atya meleg szavakkal köszöntötte a diákokat, és az evangéliumi szöveget értelmezve életre szóló tanácsokkal látta el őket. Értük szólottak a szépen, kifejezően felolvasott könyörgések is. És zengett a templom a gyönyörű, szentes énekektől.

Istenem! Milyen jó, hogy Bákóban is, bár minden hónapban egyszer, tartanak magyarul szentmisét a moldvai csángóknak – gondoltam magamban. És eszembe jutott 1990 szeptembere, a hajdani csíkszeredai deszkatemplom, amelyben Borbély Gábor esperes úr köszöntötte a Csíkszeredába magyar nyelvű oktatásra érkezett moldvai csángó gyermekeket, és a mise végén arra kérte a családokat, hogy aki tudja, vasárnaponként hívja meg őket ebédre.

Nagyon szépen ír erről Gábor Felicia a *Csángó vagyok* című könyvében.

Harminc év telt el azóta, és Csíkszeredába minden évben érkeznek moldvai csángó diákok magyar nyelvű középiskolai képzésre, hogy innen folytassák majd egyetemi tanulmányaikat.

Illesse őszinte hála és köszönet a bentlakást és nevelőit, akik a szülői ház melegét, biztonságát igyekeznek megteremteni

a diákok számára; az oktatási intézmények vezetőit, tanárait, akik megértéssel fogadják és segítik őket a felzárkózásban; a támogatókat, a magyar kormányt, akik az anyagi költségeket biztosítják, Csíkszereda rangos intézményeit: a Szent Kereszt Plébániát, Hargita Megye Tanácsát, a Hargita Megyei Kulturális Központot, Csíkszereda Polgármesteri Hivatalát, a Pedagógus Szövetséget, a Székelyföld szerkesztőségét, a Domokos Pál Péter Alapítványt, a Panaudit könyvveteli céget és mindenkit, akik az évek hosszú során önzetlenül cselekedtek a moldvai csángómagyarok megmaradásáért, hagyományai éltetéséért, értelmiségük kineveléséért.

Nagyon büszke vagyok Csíkszeredára, a József Attila Általános Iskolára, munkaközösségére, amely 1990-ben felvállalta a moldvai csángó gyermekek magyar nyelvű képzését, és amelynek köszönhetően ma is képzett, csángó értelmiség irányítja, segíti a csángó szövetség munkáját, és közvetve vagy közvetlenül igyekszik mindent megtenni a moldvai csángó falvak hagyományos, népi kultúrájának megmaradásáért, turisztikai, gazdasági fejlődéséért.

Csíkszereda az a város, ahol 2000 óta minden évben szívet-lelket melegítő Csángó Napot tartanak, és csángó misén adnak hálát a Jóistennek az elért eredményekért.

Köszönetképpen az elismert költőt, Iancu Laurát idézem: „Szülőfalumban az úgynevezett hálaimának nincsen cifra hagyománya. Amikor az emberek rendkívüli csodát tapasztalnak, köszönetképpen mindössze annyit mondanak: Isten fizesse meg az Istennek!” (...)

Mi többet mondhatok annál, mint: Isten fizesse meg az Istennek! – a csíkszeredai kiállást.

ELŐFIZETŐK

ROMÁNIA

BAJNA GYÖRGY – Gyergyószentmiklós; BÁLINT MÓZES – Székelyudvarhely;
CSISZER IMRE CSABA – Csíkszereda; CORNEL CADAR – Iași; DĂNILĂ IOAN – Bákó;
FORRAI TIBOR – Homoródszentpál; FÜLÖP LAJOS – Székelykeresztúr;
ISTÓK GYÖRGY – Klézse; ISTOC MIHAI – Sepsiszentgyörgy; KISS MIKLÓS – Csíkszereda; KONSZA VILMOS – Sepsiszentgyörgy;
KOVÁCS ISTVÁN – Sepsiszentgyörgy; KÜRTI JENŐ – Marosvásárhely; LÉSTYÁN SÁNDOR – Kézdivásárhely;
PENTEK JÁNOS – Kolozsvár; ROBU ALEXANDRU – Kolozsvár; SEPRÓDI JÓZSEF – Dicsőszentmárton;
TAMÁS KLÁRA – Csíkszereda; TÁNCZOS VILMOS – Kolozsvár; TIMÁR KARINA – Kolozsvár; VITOS LÁSZLÓ – Csíkszereda

MAGYARORSZÁG

ANGER OTTÓ BÉLA – Szeged; BITTMAN KÁROLY – Zirc; CSÓTI MÁRTA – Budapest; DEMSE MÁRTON – Budapest; DÓSA GYULA – Szolnok;
Dr. ERDEI ANTAL – Gyöngyössolymos; ERDŐSINÉ KÉRY JUDIT – Budapest;
FELFÖLDI ELEK – Budapest; GÁTAY ISTVÁN – Devecser; GERGELYNÉ KOVÁCS MÁRIA – Budapest;
GYÖNGYÖSSY LAJOS – Budapest; Dr. GYURKOVITS KÁLMÁN – Mosdós; HÉJJ CSABA – Budapest; HORVÁTH JÓZSEFNÉ – Velence;
HUDÁK JÓZSEFNÉ – Szerencs; Dr. ISZLAI SÁNDOR – Berettyóújfalu; JÓZSA LÁSZLÓ – Tápiógyörgye; Dr. KÁLMÁN FLÓRA – Kecskemét;
KEÖVES FERENC – Páty; Dr. KÉRY SÁNDOR – Budapest; Ifj. KÉRY SÁNDOR – Budapest; Dr. KÓVÁRY GYÖRGY – Zirc;
KUKODA VILMOS – Zirc; MOLNÁR ALADÁR – Sopron; MUNKÁCSI GYÖRGY – Szolnok; NAGY JUDIT – Pécs;
PAPP DEZSŐ – Békésszentandrás; Dr. SURDY MIKLÓS – Budapest; SZAMOSI ELEMÉR – Budapest; SZEMES KÁLMÁN – Budapest;
TOST ATTILA – Sopron; VÁRKÖVI LÁSZLÓ – Vác; ZIRCI ORSZÁGZÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY – Zirc

MÁS

Dr. DOBÓ ATTILA – Németország; Dr. DOBÓ TIBOR – Németország; FODOR ALBERT – USA; KISS ISTVÁN – USA

INTÉZMÉNYEK

ATCOM SZÖVETKEZETI TÁRSASÁG – Csíkszereda; BOD PÉTER MEGYEI KÖNYVTÁR – Sepsiszentgyörgy; Csíki SZÉKELY MÚZEUM – Csíkszereda
KÁJONI JÁNOS MEGYEI KÖNYVTÁR – Csíkszereda

